

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ ТА МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

До захисту допустити:
Зав. кафедри
«_» _____ 20__р.

Кваліфікаційна робота
за освітнім ступенем «Магістр» на тему:
**«Формування позитивних взаємин на заняттях з художньої праці у дітей
5-го року життя»**

Студентки факультету філології
та масових комунікацій
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»
освітнього ступеня «Магістр»
Бондарчук Світлани Сергіївни
Науковий керівник:
Фунтікова Ольга Олександрівна
доктор педагогічних наук
професор кафедри дошкільної освіти
Рецензент:
Сущенко Андрій Віталійович
доктор педагогічних наук, професор
кафедри освіти та управління
навчальним закладом Класичного
приватного університету

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«__» _____ 20__р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ ВЗАЄМИН В ТРУДОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	7
1.1 Аналіз та характеристика позитивних взаємин	7
1.2 Програмні вимоги до формування позитивних взаємин на заняттях з художньої праці у дітей середнього дошкільного віку.....	23
1.3 Педагогічні умови як характеристика передового досвіду формування позитивних взаємин в трудовій діяльності у дітей середнього дошкільного віку.....	39
Висновки до розділу 1.....	46
РОЗДІЛ 2 ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНІВ СФОРМОВАННОСТІ ПОЗИТИВНИХ ВЗАЄМИН В ХУДОЖНІЙ ПРАЦІ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	48
2.1 Аналіз методики дослідження	48
2.2 Емпіричне вивчення емоційних переживань як чинника розвитку довільної поведінки у дітей середнього дошкільного віку в процесі художньої праці.....	60
2.3 Результати формувального та констатувального етапів.....	67
Висновки до розділу 2	74
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне становлення системи освіти України проходить на засадах національної ідеї, модерних освітніх програм та засад, новітніх очікувань та змістовності навчання, виховання, освітнього розвитку українського нового покоління, починаючи з дошкільного дитинства, а також в період зміни системи освіти, зокрема запровадження реформи Нова українська школа. Внаслідок такого освітнього процесу повинна сформуватися особистість дитини, яка здатна до самореалізації в суспільстві із її індивідуальними характерними особливостями та сформованими ціннісними орієнтаціями. Так, сучасний вихователь повинен оволодіти не тільки теорією й методиками розвитку особистості вихованців, опанувати певною аналітико-діагностичною культурою, а й бути здатним до прогнозування досягнень дітей: як освітніх, так і особистісних.

Сучасна система освіти, як це визначено в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті та за Концепцією Національно-патріотичного виховання, основним завданням ставить перед собою формування в дітей ціннісних орієнтації до себе, до людей та до суспільства і держави. Відповідно, мета освітнього процесу – виховання, застосування методик, що сприяють порозумінню в колективі. Тому, формування позитивних взаємин у колективі на основі трудової діяльності є ключовою цінністю у роботі із дошкільником.

Нормативно-правовою базою та методологічним підґрунтям функціонування галузі дошкільної освіти є Закони: «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту»; Конвенція про права дитини; Національна програма «Діти України»; Базовий компонент дошкільної освіти, Базова програма «Я у світі».

Вихователь повинен розвивати особистісний потенціал та формувати індивідуальність дитини, спираючись на концептуальні засади розвитку соціалізованої особистості в колективі та здатністю до індивідуальної

самореалізації. При цьому необхідно застосовувати педагогічні умови оптимізації розвитку компетентності дошкільників із включенням в освітній процес ефективних особистісно орієнтованих технологій.

Наукові тенденції даної проблеми вивчали, зокрема діагностування та проектування виховання дітей: як галузь освіти (Алексюк А. М. [3], Андрущенко В. П. [8]); як компонент педагогічної діяльності (Захарова Л. Н. Ю. Глузман Н. А., Давкуш Н. В.); як ключова умова ефективності педагогічної діяльності педагогів-новаторів (Сухомлинський В.А. , Селевко Г.К.).

Нині в теорії та практиці освіти нагромадилися значні наукові напрацювання, що висвітлюють нові тенденції та потреби її розвитку в умовах суспільної модернізації та дають підстави визначити значущі для дослідження напрями: теоретичні та методологічні засади. Результати отримані внаслідок аналізу джерел свідчать про те, що в процесі виховання переважає накопичення науковими фактами навчальних планів та збільшення кількості дисциплін, а не пошук організаційно-методичних засобів розвивання та формування компетентностей в умовах ЗВО, засад, які б змінили розбіжність між загальноосвітнім, культурологічним та професійним підходом щодо виховання дошкільників.

На думку науковців, працьовитість необхідно розглядати як одну з базових моральних якостей особи, що визначають в майбутньому її успішність і задоволення життєдіяльністю. Слід зазначити, що нині в практиці роботи дошкільних навчальних закладів приділяється недостатня увага плануванню трудової діяльності та реалізації ролі дорослого як зразка-орієнтиру у трудовому вихованні.

Значення праці як чинника розвитку особистості дитини знайшло віддзеркалення в історії педагогіки: праці П. Блонського, А. Макаренка, В. Сухомлинського та ін. Аналіз сучасних психолого-педагогічних досліджень засвідчує, що проблема трудового виховання дітей дошкільного віку, оновлення змісту діяльності дошкільних навчальних закладів у забезпеченні

предметнопрактичної діяльності є предметом психолого-педагогічних розвідок, зокрема, Б. Ананьєв, В. Давидов, О. Усова наголошували, що основу трудового виховання дітей дошкільного віку складає знання соціальної дійсності. Науковці підкреслюють, що кожна дитина обов'язково повинна брати участь в трудовій діяльності, лише за цієї умови праця позитивно впливає на розвиток особистості дитини і готує її до життя в суспільстві (Р. Буре, М. Крулехт, Л. Куцакова, В. Логінова, Т. Маркова, В. Нечаєва та ін.)

Регулювати цей процес повинні насамперед педагоги закладів дошкільної освіти та школи. Але вони повинні мати відповідні соціальні, патріотичні та інші компетенції. Отже, актуальність, соціальна значущість й недостатнє вивчення взаємодії у колективі дошкільнят обумовили вибір теми дослідження **«Формування позитивних взаємин на заняттях з художньої праці у дітей 5-го року життя»**

Об'єкт дослідження – процес формування позитивних взаємин на заняттях з художньої праці у дітей середнього дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування позитивних взаємин на заняттях з художньої праці у дітей середнього дошкільного віку.

Мета дослідження полягає в розробці та впровадженні методики виховання позитивних взаємин на заняттях з художньої праці у дітей середнього дошкільного віку в закладах дошкільної освіти.

Завдання дослідження:

1) Уточнити сутність поняття «позитивні взаємини» у контексті роботи з дітьми в дошкільному закладі.

2) Визначити критерії та показники, рівні готовності у контексті формування позитивних взаємин на заняттях з художньої праці у дітей середнього дошкільного віку .

3) Розробити та експериментально апробувати методику роботи щодо ефективного формування у дітей дошкільного віку взаємної співпраці.

Методи дослідження – теоретичні: вивчення, аналіз та узагальнення

бібліографічних джерел (законодавчих і нормативних актів, документів, концепцій, історико-педагогічної, психолого-педагогічної літератури) щодо роботи з дітьми вихователів; емпіричні: анкетування, бесіди, письмові роботи, аналіз навчально-методичної документації, програм і фахових методик; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний); статистичні: кількісний і якісний аналіз експериментальних даних.

Базою дослідження виступили ЗДО №49 «Ромашка».

Наукова новизна: визначено сутність і структуру поняття «позитивна взаємодія»; уточнено поняття «трудове виховання» закладів дошкільної освіти; визначено критерії, показники, схарактеризовано рівні сформованості ціннісно-орієнтаційної компетентності дошкільників; укладено методичку ефективної роботи з дітьми у ЗДО.

Теоретична новизна: уточнено поняття «позитивна взаємодія», укладено основні компетентності щодо формування в дітей дошкільного віку позитивної взаємодії.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ ВЗАЄМИН В ТРУДОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1 Аналіз та характеристика позитивних взаємин

Сучасне суспільство прагне вибудовувати стратегію свого розвитку на засадах демократії, найважливішими ознаками якої є свобода і відповідальність. Таке бачення суспільного розвитку обумовлює актуальність питань формування відповідальності особистості. Основи формування цієї якості закладаються в ранньому та дошкільному дитинстві, тож важливо не пропустити момент для здійснення відповідного педагогічного впливу на особистість у цей період її життя та забезпечити умови для розвитку значущих для неї і суспільства особистісних якостей.

Феномен «позитивні взаємини» є об'єктом досліджень різних галузей науки, зокрема, з'ясовано, що дослідження різних аспектів культури взаємин розкрито у таких науках, як: філософія – співбуття людини з іншими на основі діалогічної взаємодії (Т. Парсонс, С. Сарновська, Н. Хамітов); етика – взаємозв'язок внутрішньої моральної сутності людини і зовнішніх форм її вираження. Взаємини у соціології постають як об'єктивна характеристика, яка формується протягом тривалої соціальної взаємодії особистостей; процес оволодіння засобами оцінювання з позиції інших; спосіб рольової поведінки, який потребує вироблення вміння маскувати особисті почуття, бажання та пошуку шляхів етичної поведінки у межах конкретної соціальної ролі. Однак вироблення вміння маскувати почуття має подвійну природу, оскільки соціологією воно культивується, а психологією, навпаки, долається.

Це закономірно, адже таке маскування може як сприяти, так і гальмувати розвиток індивіда [65, с. 253]. Тому виконання необхідних соціальних ролей потребує особистісного ухвалення покладених на людину обов'язків, вироблення позитивного, усвідомленого ставлення до правил і

норм взаємин, координації власних бажань із соціальними.

В етиці проблема взаємин знаходить відображення через призму аналізу моральності людини. У дослідженнях М. Горлач моральне добро трактується як суспільна й особистісна погодженість, цілісність прагнень усіх людей і кожного зокрема, задоволення таких власних бажань, які б відповідали інтересам інших людей і сприяли налагодженню взаємин між ними. Згідно з цією позицією, моральне добро, здійснене у взаєминах і відображене у вчинках конкретної особистості, свідчить про рівень її загальної культури та культури взаємин.

Досліджуючи феномен «позитивні взаємини», етика визначає його структуру через особове й безособове вираження . Особове вираження позитивних взаємин у етиці визначається прагненням самовільно творити добро, приносити щастя іншому. Його особливістю є діяльнісна форма існування людської моральності, набуття та використання морального досвіду . Безособове вираження взаємин здебільшого задовольняється його формальною зовнішньою регуляцією. У такому випадку позитивні взаємини мають стандартизований неусвідомлений характер дій. Культурної, моральної цінності набувають такі взаємини, які поєднують у собі внутрішню моральність людини і зовнішні етикетні прояви, зазначають В. Багдонавічюс , Л. Волченко. На думку Л. Волченко, головна цінність етичної поведінки полягає в тому, щоб «... сприяти найбільш адекватному вираженню глибинних моральних почуттів людини, пробуджувати у неї рефлексію, забезпечувати психологічний комфорт спілкування, викликати відповідну доброзичливість і ввічливість ...» , [66,с.178] , що у цілому позитивно впливає на виховання культури взаємин.

Позитивні взаємовідносини у категоріях „прекрасного” і „потворного” розглядає естетика. У площині нашого дослідження викликають інтерес ідеї І. Зязюна, що виховання позитивних взаємин можливе через оволодіння морально-естетичними нормами: приязнь, повага, розуміння, товариськість; усвідомлення морально і естетично привабливих еталонів стилю поведінки. З

огляду на це, науковець пропонує за допомогою комплексного використання ефективних форм, методів, засобів позаурочної діяльності сприяти не лише естетичному, а й моральному зростанню індивіда [17].

Узагальнюючи вищесказане, зазначимо, що етичне й естетичне у взаєминах тісно взаємопов'язане, тому побудова етичної взаємодії неодмінно має передбачати гармонійне поєднання краси і добра, враховувати позитивне, прекрасне у взаєминах. Отже, позитивні взаємини містять сукупність важливих морально-етичних знань, ціннісних уявлень, принципів, норм, правил людських взаємин, практичних умінь і навичок, застосування яких у взаєминах з навколишнім соціумом сприяє зародженню взаєморозуміння, емоційного благополуччя та забезпечує ефективне виконання нових суспільних завдань.

У групах, колективах існують відносини і взаємини. Категорію «ставлення» у вітчизняній психології розробив В. Н. Мясіщев. Через неї він розкриває природу суб'єктивного в людині, пояснює соціально-психологічний зміст зв'язків особистості з її середовищем, простежує взаємодію мотиваційних компонентів психіки в їх внутрішній єдності, пояснює походження характеру і соціопат.

У короткому психологічному словнику поняття відношення розкривається, як фіксоване по будь-якою ознакою взаєморозташування суб'єктів, об'єктів і їх властивостей. Ставлення може мати місце як між мінливими об'єктами, явищами і властивостями, так і в ситуації виділеного, незмінного об'єкта в його відношенні до інших об'єктів, явищ, властивостей [65,с.76].

Єфремова Т.Ф. в сучасному тлумачному словнику дає таке визначення: «Взаємовідносини - відношення предметів, явищ, взаємно пов'язаних один з одним або взаємно обумовлених» [22,с.68].

Між спілкуванням, з одного боку, і ставленням, існує певна співвіднесеність.

Спілкування є невід'ємною частиною життя будь-якого індивіда, і особливу роль спілкування грає в житті дітей в дошкільному віці.

Взаємовідносини - це взаємна позиція однієї особистості до іншої, позиція особистості по відношенню до спільноти.

Відносини дошкільників середнього віку до однолітків формуються під час гри, спільної трудової діяльності, на заняттях і т.д. Між дітьми дошкільного віку можна знайти досить широкий діапазон взаємин. Практика в дитячому садку показує, відносини дітей в групі дитячого саду не завжди складаються благополучно. Також в ході спілкування з дорослими і однолітками відбувається розвиток і становлення особистості дошкільника, засвоєння соціальних і культурних норм, цінностей і правил, особливості спілкування впливають на формування самооцінки дитини [36,с.134]. У процесі спілкування в свідомості дошкільника відбувається засвоєння основних категорій добра і зла, формуються етичні і моральні вищі почуття .

Як довела Н.А. Бойченко, для становлення особистісних і колективних інтересів і досягнення більш високого рівня у взаєминах дітей, необхідно вести цілеспрямовану роботу. Тут важливий пошук таких форм організації педагогічного процесу, які дозволили б на їх фундаменті розвивати позитивні взаємини в дитячому колективі [36,с.78].

На думку Н. Мирончук, позитивні взаємовідносини характеризується діалектичною єдністю внутрішньої та зовнішньої моральності особистості й забезпечує емоційно-позитивні взаємини між людьми та сприяє їхньому взаєморозумінню . Згідно з позицією І. Сайтарли, основою взаємин є гуманістична мораль та основні елементи етичної поведінки – культура вербального та невербального спілкування, які мають місце у культурі повсякденного життя . Погоджуємося із думкою М. Вейта, що позитивні взаємовідносини у колективі – це педагогічно керований процес становлення, розвитку та якісного перетворення взаємин між членами колективу, який піддається систематичним впливам низки об'єктивних і суб'єктивних умов [65, с. 110].

Спільним у роботах вітчизняних вчених є теза про необхідність формування особистості на основі загальнолюдських моральних цінностей, серед яких вагоме місце посідає відповідальність, а також положення про виховання і розвиток дитини через залучення її до різних видів діяльності. Проте особливості прояву і формування відповідальності дітей в різних видах діяльності системно не досліджувалися.

Формування базових якостей особистості – проблема, що своїми витокami сягає в античну філософію стародавньої Греції, класичну німецьку філософію, червоною ниткою проходить крізь твори Г. Сковороди, Т. Шевченка, М. Бердяєва та ряду інших філософів. Що стосується дітей дошкільного віку, то ставлення до них і вимоги до їхнього виховання змінювалися зі зміною соціальних формацій, історичного розвитку суспільства. Постійний науковий інтерес до дошкільного дитинства виник лише у XVII сторіччі, з появою праць чеського педагога Яна Амоса Коменського. Психологи і педагоги тривалий час досліджували можливості формування у дітей моральних якостей, пройшовши у своїх пошуках шлях від виховання в них слухняності й дисциплінованості до формування самостійності й надання свободи вибору.

У вітчизняній педагогіці існувало два підходи до вирішення цього питання. Перший пов'язаний з ім'ям відомого педагога – А. Макаренка. Згідно його концепції відповідальність особистості формується у колективі і через колектив за рахунок сильного емоційного переживання. Це відповідальність залежності, у якій власні почуття людини мотивують її діяльність. Інший підхід був запропонований і реалізований В. Сухомлинським. Згідно цього підходу дитину з раннього віку слід вчити жити за законами добра, розвивати емпатію, формуючи у неї такі якості як милосердя, вміння розуміти іншого, сердечність, людяність. У результаті такого виховання і формується відповідальність, як здатність реагувати на почуття іншої людини.

Сучасну дитину дошкільника вже з перших років життя охоплюють нові реалії життя, пов'язані з потребою членами сім'ї різноманітних продуктів, веденням домашнього господарства на основі так званої «домашньої економіки». Уже раніше діти дізнаються про так звану «потребу в праці», яка змушує людей дбайливо господарювати, раціонально витратити кошти, економити ресурси, електроенергію тощо. Проте, діти дошкільного віку, зважаючи на їхні вікові можливості, здатні до повномірного засвоєння тих знань і уявлень, які науковці визначають як «елементарну працю», «трудове виховання для дітей тощо». Для того, щоб діти засвоїли необхідний об'єм знань та практичних умінь, вихователь дошкільного закладу має ретельно продумати, які саме форми, методи та засоби роботи з виховання дітей він має добирати [45,с.26].

Відтак, існує нагальна потреба в сучасному науковому осмисленні означеної проблеми, що зумовило вибір нашого дослідження. Процес виховання та навчання пов'язаний з використанням певних засобів, способів, прийомів, завдяки яким діти опановують нові знання, розвиваються розумово, у них формуються необхідні для пізнавальної діяльності особистісні якості. За визначенням психолого-педагогічного словника, засоби виховання – це доцільно організовані методичні шляхи розв'язання виховних завдань. Це можуть бути предмети, що використовуються у вихованні (наочні посібники, книги, радіо, телебачення) і види діяльності (засоби мистецтва, живе слово педагога, ігри) . Сучасні науковці визначають виховання як організовану педагогічну діяльність, спеціально створену систему роботи, спрямовану на формування у дітей свідомості до реального сприйняття життя, а також з метою формування позитивних взаємовідносин у колективі.

У 60-х – 70-х роках ХХ століття в роботах З. Борисової, Р. Буре, Д. Сергєєвої піднімалися питання виховання відповідальності у дітей дошкільного віку в трудовій діяльності. Автори розглядали її як відчуття дитиною своєї корисності для інших, усвідомлення значущості своєї праці

для колективу і обов'язковість її виконання, зокрема із метою покращення взаємовідносин у колективі. У подальших дослідженнях Л. Артемової, Г. Беленької, К. Клімової, Т. Поніманської, Г. Уранової, Т. Фасолько та інших були розглянуті можливості виховання відповідальності у дітей в різних видах діяльності. Вчені дійшли висновків: відповідальність, як якість особистості не формується спонтанно; для виховання відповідальності у дітей в період дошкільного дитинства необхідно створити спеціальні педагогічні умови; в основу виховання відповідальності мають бути покладені знання дітьми моральних норм, що конкретизуються у правилах поведінки та взаємодії з оточуючими.

Перші знання про прийняті (і дотримувані) у суспільстві норми взаємин дитина раннього віку отримує шляхом спостережень за поведінкою дорослих, та засвоює шляхом наслідування і вправляння. Значущість особи дорослого у її житті стимулює дитину наслідувати поведінку дорослих. Відповідно, саме приклад дорослого виступає основним методом впливу на малюка. В подальшому, у дошкільному віці, дитина здатна засвоїти і систематизувати досить складну інформацію через мовлення і навчання. Проте отримані знання лише підтвердять чи спростують результати попереднього досвіду соціалізації дитини у найближчому середовищі – родині. Саме тому на батьків дітей дошкільного віку і осіб, що їх заміщують, покладається велика відповідальність як за власну поведінку, так і за зміст та емоційне забарвлення знань дітей про норми і правила моральної поведінки.

Знання дітей, що виступають основою формування відповідальності, умовно можна поділити на декілька груп:

1. Знання про норми поведінки серед людей (необхідність дотримання правил поведінки, прийнятих в родині, дошкільному закладі, транспорті, громадських місцях; значення і способи вітання, вияву поваги, надання допомоги тощо).

2. Знання про правила організації та здійснення різних видів діяльності (визначення мети діяльності, планування, передбачення результату, добір

необхідних матеріалів та знаряддя, правила побудови співпраці, дотримання охайності, необхідність доводити розпочату справу до кінця).

3. Знання про емоції та емоційні стани людей, що виникають в результаті взаємодії з іншими людьми, причини їх виникнення (словом, діяльністю чи бездіяльністю можна викликати в оточуючих радість і сум, можна образити, можна підняти настрій тощо).

4. Знання про працю дорослих, обов'язки людей в соціумі, взаємозв'язок і взаємозалежність членів суспільства (професії дорослих, обов'язки членів родини, працівників дошкільного закладу, інших установ, суспільну значущість праці, необхідність, користь та радість від праці).

Не всі знання дитина дошкільного віку може засвоїти самотужки. Якщо знання про норми поведінки серед людей вона сприймає наочно, закріплює шляхом наслідування і багаторазових вправлянь, то знання про правила організації та здійснення різних видів діяльності, емоції та емоційні стани людей, суспільну значущість праці, обов'язки людей в соціумі, взаємозв'язок і взаємозалежність членів суспільства їй мають надати дорослі.

Взаємини дошкільнят дуже складні й суперечливі. Так як всі діти мають різний характер, що позначається на характері їхньої комунікації. Об'єднуючим ядром будь якої комунікативної діяльності дітей виступає спільна діяльність. Вона об'єднує дітей загальною метою, завданням, емоціями переживання за спільну справу. У ній має місце розподіл обов'язків, узгодженість дій [56,с.176]. Беручи участь у спільній діяльності, дитина вчиться поступатися бажанням однолітків чи переконувати їх у своїй правоті, докладати зусилля для досягнення загального результату. Відповідальність у комунікативній діяльності передбачає відповідальність дитини за свої слова. Дотримання слова, обіцянки ускладнюється за рахунок особливостей протікання психічних процесів: пам'яті, уваги, мислення.

Так, дітям властиво забувати про дане слово, уявляти, що вони виконали обіцяне, переключати увагу на сильніший подразник через ситуативні афективно забарвлені спонуки, а також будувати судження, що

виправдовують недотримання слова. Проте, збагачення індивідуального й суспільного досвіду дитини в процесі гри та інших видів діяльності, засвоєння нею правил і норм співжиття у колективі, загальнолюдських моральних цінностей як регуляторів соціально належної поведінки, приводить наприкінці старшого дошкільного віку до ґрунтовних якісних змін у психіці дітей.

На п'ятому році життя дитини є уже достатньо усталеними і функціонально дієвими такі «внутрішні інстанції» підростаючої особистості, як її образ «я», самооцінка, самолюбство, рівень домагань, особистісні очікування тощо. К. Роджерс розглядає як одну зі складових відповідальності – емпатію: здатність особистості співчувати, співпереживати, сприяти іншій людині. Для розвитку емпатії у дітей дорослі мають з раннього віку дбати про формування у них потреби перебувати у небайдужому ставленні до інших (людей, об'єктів природи) та вмінні вербально і невербально виявляти співчуття. Основним методом виступає приклад дорослого, який за допомогою різних засобів (міміки, жестів, слів, дій) візуалізує свої емоції перед дитиною.

Вроджена здатність малюка до наслідування забезпечує можливість сприйняття і привласнення продемонстрованих способів взаємодії з оточуючими. Допоміжними методами виступають: читання дитячої літератури, ігри-драматизації, ігри фантазії, розглядання картинок і бесіди за їх змістом, розповіді з власного досвіду. Не менше значення має і рефлексія. Вона формується і розвивається у процесі комунікативної діяльності. Ця здатність виявляється через вміння дитини оцінити себе з точки зору інших людей, проаналізувати свої дії, прийняти рішення, враховуючи можливу реакцію партнерів по спілкуванню.

Із здатністю до рефлексії пов'язане і таке новоутворення старшого дошкільного віку, як антиципація – передбачення наслідків своїх дій та їх оцінок з боку інших, упередження тієї чи іншої негативної ситуації. Найбільш ранньою формою моральної самооцінки є сором. Результатом

відповідальності особистості за свої слова є повага до неї оточуючих і почуття впевненості у своїх силах. Щоб сформувати у дитини дошкільного віку відповідальну поведінку в комунікативній діяльності, насамперед необхідно послідовно здійснити такі кроки: подбати про розвиток і постійне збагачення мовлення дитини, як основного засобу спілкування; орієнтуючись на базові потреби дитини у любові та визнанні, викликати й закріпити у неї емоційну потребу у моральній поведінці; надати чіткі знання про норми і правила моральних дій, що ведуть до встановлення позитивних взаємин з оточуючими; забезпечити можливості для набуття власного досвіду відповідальної поведінки.

Відповідальність є базовою якістю особистості. Формування відповідальності починається з того моменту, коли дитина здатна виконати короткотривале доручення дорослого. Найбільш інтенсивно формування відповідальності відбувається у віці від п'яти до десяти років, коли дитина активно засвоює знання і будує взаємини з оточуючими [28,с.321]. Основою формування відповідальності виступає емоційна задоволеність дитини від позитивної оцінки її дій значущими дорослими, позитивний приклад дорослих і товаришів, художня література, зразки для наслідування, що пропонуються екранними засобами, насамперед через дитячі фільми та мультфільми, досвід спільної діяльності. Критеріями відповідальної поведінки є: уявлення дітей про значення і зміст моральної норми відповідальності; позитивне ставлення до відповідальності як моральної характеристики особистості; вміння діяти відповідно до норми моральної поведінки.

Сучасні науковці Н. Беляєва, А. Богущ, Н. Гавриш, Н. Грама, Г. Григоренко, А. Кладієва, Н. Михайліченко, А. Сазонова, Г. Шатова розглядають виховання як один з важливих компонентів соціалізації дитини – соціалізації у напрямку колективної праці та трудового виховання, складовими якої є елементарні економічні знання, сформовані способи поведінки, а також особистісні утворення, які визначаються необхідними для

успішної економічної діяльності. Проведений нами аналіз наукової літератури визначив, що процес трудового виховання дітей середнього дошкільного віку можна здійснювати за допомогою наступних засобів:

- 1) предметно-розвивальне середовище;
- 2) спілкування з дорослими;
- 3) гра;
- 4) художня література;
- 5) різні види діяльності дітей (мовленнєва, трудова, зображувальна)

тощо.

Детальніше розглянемо характеристику кожного із вищезазначених засобів. Ідея розвивального предметного середовища вже давно прийнята практикою і розглядається як сукупність умов, які сприяють виникненню й розвитку процесів інформаційно-навчальної взаємодії між дітьми й педагогом, а також формуванню пізнавальної активності у вихованців за умови наповнення компонентів середовища. Під предметно-розвивальним середовищем слід розуміти природне, комфортне оточення раціонально організоване, насичене різноманітними предметами, ігровими матеріалами в якому дитина буде перебувати навчатися та взаємодіяти з іншими. У такому середовищі можливе одночасне включення в різну діяльність всіх дітей групи [2, с. 23].

Предметно-розвивальне середовище дає можливість дошкільнику використовувати свої здібності, знання та вміння стимулює проявляти самостійність, ініціативність, творчість, колективність, дружелюбність, зацікавленість спільною з іншими діяльністю. Завдяки доцільно створеному середовищу відбувається всебічний розвиток дітей, у них проявляються здібності до різних видів діяльності. Спочатку таким середовищем для дитини є найближче довкілля: предмети та явища, які оточують її в сім'ї. Із розвитком дитини, її потреб, з урізноманітненням діяльності це середовище розширюється.

Важливою умовою розумового розвитку, і розвитку взагалі, стає

активна діяльність дошкільника у ЗДО. Організація розвивального середовища для дітей дошкільного віку має свою специфіку, зумовлену насамперед особливостями психології та фізіології малюків. Дослідниця Л. Лохвицька зазначає, що діти дошкільного віку непосидючі, швидко переключаються з одного виду діяльності на інший, у них переважає «схоплювальне» сприйняття (тобто діти поспішають «ухопити» якомога більше інформації). Вони надзвичайно спостережливі, чутливі та сприйнятливі, в них яскраво виражена потреба в русі, а пізніше – в активних діях [5, с. 11].

Гра. Загальновідомо, що особлива роль у розвитку дітей належить грі. Т. Поніманська зазначає, що гра – це один з найцікавіших видів людської діяльності, провідна діяльність дошкільника, гра є засобом його всебічного розвитку, важливим методом виховання. Дитяча гра – це діяльність, спрямована на орієнтування в предметній і соціальній дійсності, в якій дитина відображає враження від їх пізнання [59, с. 68]. В ігровій діяльності дитина засвоює елементарні економічні поняття, намагається їх осмислити та застосувати в повсякденному житті. Сучасна педагогіка найчастіше послуговується такою класифікацією ігор:

1) творчі ігри. До них належать режисерські, сюжетно-рольові (сімейні, побутові, суспільні), будівельно-конструкторські, ігри на теми літературних творів (драматизації, інсценування);

2) ігри за правилами. Цю групу утворюють рухливі(великої, середньої, малої рухливості);

3) сюжетні, ігри з предметами;

4) з переважанням основного руху: бігу, стрибків тощо; ігри-естафети, народні рухливі ігри) та дидактичні ігри(словесні, з іграшками, настільно-друковані);

5) народні ігри, які становлять окрему групу(забави, рухливі, дидактичні, обрядові) [29, с. 230].

Організуючи ігри в дошкільному закладі, педагог ураховує специфіку формування понять і загальні закономірності розвитку дітей певного віку, адже кожному віковому періоду відповідає найбільш доступний і важливий для виховання та психічного розвитку вид діяльності.

Художня література. Аналіз наукових праць В. Волкової, Н. Грами, М. Монтессорі, Ф. Фребеля, Н. Кулакової, А. Сазонової, здійснені нами в контексті проблеми виховання, вивчення практики роботи дитячого навчального закладу привели до висновків: формування життєвих уявлень дітей дошкільного віку, засобами художньої літератури будуть ефективними, якщо:

- 1) використовувати художні твори різної тематики;
- 2) практикувати різні форми, методи і прийоми роботи з трудового виховання дітей;
- 3) розробити систему занять з формування уявлень у дітей дошкільного віку засобом художньої літератури.

Досягнення такого рівня впливу художньої літератури на формування уявлень у дітей дошкільного віку потребує насамперед адекватної цілеспрямованої і систематичної інформації, опори на розвиток у дошкільників інтересу до художніх творів, а також створення ситуацій, коли літературно-краєзнавчий матеріал життєвої тематики діти не тільки вивчають, а й осмислюють, сприймають як необхідний, близький, самі беруть участь у пошуках цього матеріалу. Під час сприймання дітьми старшого дошкільного віку літературних творів трудової тематики у них формуються такі економічні уявлення: відношення до праці та ставлення до грошей, виховання бережливості, працелюбності, самостійності та відповідальності. За використання у роботі літературних творів, дошкільнята вчаться бережливо та охайно ставитися до речей, поважати працю дорослих, відповідально та самостійно відноситися до грошових цінностей. Спільність вимог в дитячому садку і в умовах сім'ї, систематична робота з використанням ефективних форм і засобів педагогічного впливу

забезпечують позитивний результат в початковому економічному вихованні дітей дошкільного віку.

Спілкування з дорослими. Особливу роль в трудовому вихованні відіграє спілкування дітей з дорослими через живу бесіду, розмову, відповіді дорослих на їх численні запитання, які є одним із показників їхнього розумового розвитку [16,с.18]. Спочатку ці питання є простими: «Що таке праця?», «Чому важливі гроші?». Пізніше розвивається допитливість та більший інтерес: «Чому для існування людини потрібні гроші?», «Чому грошей не може бути багато?». Дитячі запитання економічного характеру учені (О. Сорокіна) класифікують таким чином:

1) питання, що містять бажання дитини одержати від дорослих пораду або допомогу;

2) питання, що відображають намагання дитини викликати емоційне співпереживання дорослих;

3) пізнавальні питання, зумовлені прагненням дітей до знань.

Вони зобов'язують педагогів, батьків до точних, правильних за змістом і з наукової точки зору відповідей. Різні види діяльності дітей. Серед них:

1) розумова діяльність;

2) мовленнєва діяльність;

3) зображувальна діяльність.

Організована вихователем розумова діяльність дітей є важливим засобом виховання. У дошкільному віці трудове виховання відбувається у процесі організації предметної діяльності дітей. Це вимагає створення предметного середовища, яке б спонукало дітей до пізнавальних дій. Важливим фактором є розвиток мовлення, тобто мовленнєва діяльність дітей, що відкриває нові можливості для формування первинних уявлень дітей про реальне життя, в якому потрібне матеріальне забезпечення, допомагає встановлювати зв'язки між предметами, діями і словами, що їх називають, підводить дітей до елементарного узагальнення.

Зображувальна діяльність. У процесі зображувальної діяльності

(малювання, ліплення, виготовлення аплікацій) у дітей розширюються, поглиблюються знання про предмети і явища навколишнього світу, розвиваються сенсорні здібності. Образотворча діяльність розгортається на основі сприймання, осмислення, переживання сприйнятого, виявлення свого ставлення до нього через зображення. У творчому процесі дитина вчиться аналізувати предмети, порівнювати їх, виокремлювати їх ознаки, сприймати створене і завершене зображення, оцінювати його. Їй доводиться оперувати уявленнями, перетворювати попередній досвід за допомогою уяви, вдосконалювати плануючу функцію мислення.

Трудова діяльність є важливим елементом залучення дитини до реалій людського життя, родинної праці та елементарної сімейної економіки. Особливо значущою щодо цього визначається такий вид трудової діяльності дітей, як художня праця [32,с.72]. В організації виховання таким чином, які формують позитивні взаємини, важливими засобами визначаються: гра, художня література, спілкування з дорослими, різні види діяльності дітей (розумова, трудова, зображувальна). Їх добір визначає ефективність педагогічної роботи з формування у дошкільників елементарних знань і уявлень.

Отже, ми можемо відобразити структуру позитивних взаємин у дітей дошкільного віку, враховуючи моделі їхньої поведінки та найважливіших аспектів їхнього світосприйняття. Після 3-4-х років важливе значення набуває соціальний компонент діяльності, що проявляється у вигляді моделі «Я – з іншими», коли дитина навчається взаємодіяти із більш широким колом, ніж її власна родина. На цьому етапі особливу роль слід наділяти розвитку комунікативних вмінь, здатності до співробітництва та групової діяльності. Одночасно баланс особистісного та соціального має бути збереженим завдяки використанню особистісно-зорієнтованого підходу до кожної дитини, врахуванню її внутрішніх якостей та ставлень (зокрема, таких описаних ще К.-Г. Юнгом ставлень як інтроверсія та екстраверсія, інтуїція та сенсорика).

Вже починаючи з середнього дошкільного віку, діти відвідуючи заклад дошкільної освіти, з великим бажанням починають об'єднуватись в різних видах діяльності: іграх, в трудовій діяльності, в спільних заняттях на прогулянці. Починають формуватись дружні і позитивні взаємини, в яких є бажання спілкуватись і допомагати, підтримувати один одного. Можемо зазначити, що це свідчить про соціальний зріст дітей дошкільного віку, їх особистісному розвитку, бажанні самостверджуватися.

Основою формування позитивних взаємин у дітей стають спільні інтереси та зацікавленість спільним ділом.

На думку Приходько Ю. взагалі спільна діяльність зароджує відносини і має вплив на їх зміст.

У 5-6-тирічному віці відбувається суттєва трансформація свідомості дитини – формується здатність до саморефлексії, об'єктивації власного «Я», що проявляється у моделі «Я – це інший».

Лісіна М. зазначає, що відношення однієї дитини до іншої визначається її поведінкою і характером спілкування. Для гармонійного розвитку особистості дошкільника необхідно формування позитивного образу «Я». Формування цього образу відбувається під впливом оцінок однолітків, це означає, що позитивні відносини між дітьми середнього дошкільного віку сприяють гармонійному розвитку особистості дитини.

У цей період необхідним є стимулювання прагнення дитини до самопізнання, осмислення свого місця у світі, своїх гендерних, соціальних, буттєвих ролей. Вміння дорослого направляти пошук дитини у бік конструктивного запитування, підтримувати її креативність, інтерес до самопізнання та самонавчання є важливою запорукою збереження творчої активності особистості у подальшому житті. А для цього необхідно використовувати різноманітні методи креативної та діяльнісної педагогіки, розглядати дитину у всіх проявах її життєдіяльності – суб'єктності, психофізичних властивостей, інтересів, особистого досвіду та ціннісних орієнтацій (І. Єрмаков розкриває весь комплекс життєвих визначень дитини в

концепції педагогіки життєтворчості). Відповідно до таких моделей сприйняття світу та себе у ньому в дошкільників формуються певні типи поведінки, а саме моральна поведінка, агресивна, девіантна та довільна поведінка. Процес формування довільної поведінки буде основним аспектом дослідження в контексті формування позитивних взаємовідносин серед дошкільників, адже це найбільш ефективна поведінка у налагодженні таких взаємовідносин. У нашому дослідженні ми виділили художню працю , як один із видів трудової діяльності , який є найбільш комфортним середовищем для формування і розвитку позитивних взаємин у дітей.

1.2 Програмні вимоги до формування позитивних взаємин на заняттях з художньої праці у дітей середнього дошкільного віку

Проблема виховання позитивних взаємин підростаючого покоління різною мірою виникала протягом усього розвитку суспільства. В умовах сучасного оновлення та модернізації виховної системи України, особливого змісту набуває процес виховання позитивних взаємин дошкільників. Досліджуючи у загальній площині розвиток вчення про взаємовідносини, можемо стверджувати, що наявні виховні системи ґрунтуються на узагальненні виховного досвіду вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної науки. З огляду на це, вважаємо за потрібне визначити основні ідеї становлення позитивних взаємовідносин дітей, здійснити аналіз їх характерних ознак і змісту, виокремити типи взаємин дітей дошкільного віку, з'ясувати форми, методи, шляхи їх ефективного виховання відносно функціонування кожної суспільної генерації.

У Базовому компоненті дошкільної освіти, що є державним стандартом першої ланки системи освіти України, зазначено: «На кінець дошкільного періоду життя в дитини мають бути сформовані базові характеристики особистості: довільність, самостійність і відповідальність, креативність, ініціативність, свобода поведінки і безпечність, самосвідомість, самоставлення, самооцінка». Це засвідчує спрямованість дошкільної освіти

на вирішення завдань соціальної адаптації та формування психологічної готовності особистості до життя у сучасному соціумі.

Сучасне становлення системи освіти України проходить на засадах національної ідеї, модерних освітніх програм та засад, новітніх очікувань та змістовності навчання, виховання, освітнього розвитку українського нового покоління, починаючи з дошкільного дитинства, а також в період зміни системи освіти, зокрема запровадження реформи Нова українська школа. Внаслідок такого освітнього процесу повинна сформуватися особистість дитини, яка здатна до самореалізації в суспільстві із її індивідуальними характерними особливостями та сформованими ціннісними орієнтаціями. Так, сучасний вихователь повинен оволодіти не тільки теорією й методиками розвитку особистості вихованців, опанувати певною аналітико-діагностичною культурою, а й бути здатним до прогнозування досягнень дітей: як освітніх, так і особистісних.

Сучасна система освіти, як це визначено в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті та за Концепцією Національно-патріотичного виховання, основним завданням ставить перед собою формування в дітей ціннісних орієнтації до себе, до людей та до суспільства і держави. Відповідно, мета освітнього процесу – національне виховання, застосування методик народної педагогіки та культури, ціннісних успадкованих ознак національної освіти.

Нормативно-правовою базою та методологічним підґрунтям функціонування галузі дошкільної освіти є Закони: «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту»; Конвенція про права дитини; Національна програма «Діти України»; Базовий компонент дошкільної освіти, Базова програма «Я у світі» .

Необхідною умовою для компетентного фахівця повинна бути кваліфікована вимога до стандартів вищої освіти. Майбутній вихователь повинен розвивати особистісний потенціал та формувати індивідуальність дитини, спираючись на концептуальні засади розвитку соціалізованої

особистості з національною ідеєю та здатністю до індивідуальної самореалізації. При цьому необхідно застосовувати педагогічні умови оптимізації розвитку компетентності дошкільників із включенням в освітній процес ефективних особистісно орієнтованих технологій.

Сучасні програми розвитку дітей в дошкільних навчальних закладах «Дитина», «Я у Світі», «Українське довкілля» представляють можливість поетапно надати дітям необхідні знання у певній системі. Рухаючись у напрямі: назва (правила, емоції, професії тощо), опис-характеристика, причина, наслідок ігнорування, ставлення людей, дорослий створює умови для міцного засвоєння дітьми необхідних знань і надалі може зосередити зусилля на формуванні у них емоційно-ціннісного ставлення до моральних якостей особистості, в тому рахунку і відповідальності. Якщо розглядати особливості формування у дошкільнят почуття відповідальності у різних видах діяльності: ігровій, комунікативній, трудовій, художній, то можна побачити, що процес цей у кожному з перерахованих видів відбувається по різному. В ігровій діяльності дитина бере на себе відповідальність за чітке дотримання правил гри і тим самим сприяє успішному розгортанню ігрового сюжету.

Мотивом до виконання правил гри є бажання дитини бути включеною до колективу дітей, що граються; прагнення до визнання однолітками; зацікавленість у розгортанні сюжету гри; намагання уникнути конфліктів у її ході. На узгодження власних бажань з бажаннями партнерів по грі дитину спрямовує розвинена уява. Спочатку вона лише підсвідомо відчуває, що дотримання правил забезпечує успішність гри, а згодом усвідомлює – в разі порушень правил гра перестає приносити задоволення її учасникам і зникає. Відповідальна поведінка дитини в ігровій діяльності, що полягає у дотриманні правил, забезпечує емоційне задоволення всіх її учасників ходом гри і бажання продовжувати її [30,с.58].

У трудовій діяльності дитини відповідальне ставлення до виконання трудових дій формується за умови розуміння нею мотиву праці та значущості

її результату. У дітей дошкільного віку праця тісно пов'язана з грою, їх приваблює сам процес діяльності. Захоплюючись процесом малюк забуває про кінцевий результат. В середньому ж дошкільному віці дитина здатна досягти запланованого результату, не зважаючи на внутрішні та зовнішні відволікаючі моменти. Стрижнем, що утримує її в рамках виконуваної діяльності, є ставлення (почуття) до значущого дорослого – мами, інших членів родини, вихователя, а також суб'єктів діяльності (рослин, представників тваринного світу).

Це можуть бути почуття прихильності, любові, поваги, дружби, турботи тощо. Вони проявляється через конкретні дії завдяки усвідомленню дитиною своїх можливостей (можу це зробити) і закріплюються позитивними емоціями відчуття своєї корисності та значущості. Тож розвиток почуттєвої сфери дитини, її емоційного інтелекту виступає запорукою формування відповідальності у трудовій діяльності. Діти середнього дошкільного віку здатні не лише самостійно визначати мету праці (господарсько-побутової, ручної, праці в природі), а й планувати її, добирати матеріали та знаряддя, виконувати трудові дії у необхідній послідовності, оцінювати результат і, за потреби, поліпшувати його.

Усвідомлення значущості своєї праці для себе та інших формує позитивну самооцінку, впевненість дитини у власних силах, закріплює цю якість як необхідну у поведінці. У художній діяльності є своя специфіка формування відповідальності [5,с.43] . Вона залежить від інтересу дитини до даного виду діяльності та розвитку її художніх здібностей. Якщо розуміти під відповідальністю вміння визначати мету і доводити справу до кінця, то для дитини дошкільного віку в даному виді діяльності воно не характерне. Процес творчої діяльності настільки відповідає природі дитини, захоплює її, що дитина не може полишити діяльність, навіть досягнувши мети. Вона починає «вдосконалювати» свою творчу роботу: додавати нові елементи, щось змінювати, деталізувати, допоки від початкового задуму майже нічого не залишається. Чим більше розвинуті творчі здібності дитини, тим

складніше їй дотримуватися загальних правил виконання діяльності, знаходитися в рамках визначеного дорослим завдання. Така поведінка дитини, на перший погляд, може здатися безвідповідальною, проте в її основі лежить потяг до творчості і самовираження. Якщо ж дитина ставиться до художньої діяльності спокійно і та не входить до кола її інтересів, то до виконання завдань дорослого вона ставиться як до будь-яких інших: слухняно виконує вказівки, демонструє результат і очікує оцінки. При виконанні діяльності дотримується загальноприйнятих правил, хоча й не демонструє високих результатів. Яскраво виявляє виконавську відповідальність.

Спостереження за організацією і керівництвом трудовою діяльністю дітей в закладах дошкільної освіти показують, що традиційна методика трудового виховання сприяє розвитку старанності, накопичення трудового досвіду дитини більше, ніж виховання радості праці, ініціативності, актуалізації наявних знань про працю, трудових умінь і навичок, задіяння «Я» в доступних видах праці [32,с.49]. Доцільність формування на етапі дошкільного дитинства особистості, дійсність, не пасивними методами, а активними, які потребують системної цілеспрямованої підготовки дітей в ряді досліджень і нормативно-правових документах. Так, у державному освітньому стандарті дошкільної освіти відзначено, що необхідно підтримувати ініціативи дітей в різних видах діяльності. Тут визначено основні положення щодо формування не просто соціального індивіда, а соціально активної особистості. Освітня область передбачає «формування у дітей активної позиції – наявність власної думки, здатності домовлятися, сперечатися, доводити свою точку зору, при необхідності боротися за неї» [2].

За даними досліджень Б. Г. Ананьєва, до 5 років дитина може повністю охопити весь процес діяльності від постановки мети до отримання результату. Праця дорослих створює матеріальні і культурні цінності, носить суспільно корисний характер, усвідомлюється людьми як необхідність і потреба.

Інша річ – дитяча трудова діяльність, її цінність – у виховному значенні. Для того щоб використовувати працю як засіб виховання дошкільнят, необхідно враховувати його своєрідність в цьому віці:

- 1) зв'язок праці з грою;
- 2) трудова діяльність як розвиваюча діяльність (мета, мотив, результат, дії, планування);
- 3) становлення специфічних видів дитячої праці: самообслуговування, господарсько-побутова, ручна праця, праця в природі.

З кінця ХХ століття в психолого-педагогічній науці з'явилися версії про дошкільника як суб'єкта трудової діяльності. Роботи М. В. Крулехт, В. І. Тютюнник та ін. поставили перед необхідністю переосмислення наявної теорії і практики трудового виховання. Дослідження останніх років і спостереження за діяльністю педагогів переконливо доводять, що «ефективність розвитку пов'язана з освоєнням дітьми позиції суб'єкта дитячої діяльності. Саме завдяки даної позиції відбувається інтенсивний емоційно-особистісний розвиток, оформляється нове психічне утворення – цінність, яка визначає самореалізацію суб'єкта в тій чи іншій діяльності» .

На думку М. В. Крулехт, позиція суб'єкта дитячої праці проявляється в здатності до самостійного цілепокладання і мотивації праці, умінні оперувати освоєними способами здійснення найпростіших трудових процесів, самостійно контролюючи і оцінюючи результати своєї праці. На основі вивчення досліджень Л. І. Сайгушевой встановлено, що умовою оволодіння дитиною позицією суб'єкта є прояв трудової активності, основними елементами якої в старшому дошкільному віці виступають ініціативність, готовність до праці, усвідомлення необхідності працювати на благо інших людей, задоволеність процесом праці та його результатами [43,с.104].

П. Чернецов у розробці методологічних основ виховання працелюбності запропонував її модель як моральної якості особистості, що представлена у вигляді сукупності компонентів, які постійно розвиваються та взаємодіють:

- 1) пізнавального (наявність уявлень та знань щодо трудової діяльності

та прагнення до їх вдосконалення);

2) емоційно-вольового (очікування успіху, бажання та готовність працювати, почуття радості, насолоди від праці, бажання і вміння долати труднощі, долати втому заради досягнення мети);

3) практичного (сформованість трудових умінь і навичок, які визначають можливість і бажання працювати, усвідомлено формулювати мету трудового процесу та можливість розв'язувати трудові завдання) [31, с. 16].

Оскільки працелюбність формується безпосередньо у процесі активної, цілеспрямованої й творчої трудової діяльності людини, розвиток даної особистісної якості у дітей дошкільного віку розглядається науковцями неоднозначно саме через обмеженість видів діяльності, до яких може залучатися дитина. Т. Єськова визначає, що стовно дітей дошкільного віку працелюбність характеризується наступним компонентним складом: позитивне ставлення до праці (прийняття та самостійна постановка мети, досягнення результату, якість виконаної роботи, емоційний стан під час роботи та після її закінчення); знання, володіння трудовими вміннями та навичками, інтерес і повага до праці інших, розуміння суспільної цінності праці; готовність брати участь у діяльності; вміння доводити справу до кінця [25, с. 16].

Зміст працелюбності як базової якості особистості стосовно дитини дошкільного віку включає:

1) розуміння дитиною правила: бути пасивною, не визначати життєву активність неприродно, якщо людина здорова;

2) будь-які трудові зусилля, починаючи із самообслуговування й закінчуючи суспільно корисною працею є корисними й необхідними, оскільки вони визначають певні практичні результати;

3) включатися у будь-яку діяльність слід легко, ініціативно, тоді вона буде приносити не тільки реальні результати, але й внутрішнє задоволення;

4) необхідність визначення в праці можливо високих стандартів якості;

- 5) бажання перевищувати мінімально встановленої норми;
- 6) здатність до творчого удосконалення трудового процесу.

Виховання у дітей дошкільного віку працелюбності здійснюється у закладі дошкільної освіти у процесі трудового виховання, за використання відповідних форм і методів роботи, а також традиційних для дошкільної педагогіки видів дитячої праці, якими є:

1) самообслуговування – перший вид праці, до якого залучають дітей. Має великий виховний потенціал, сприяє оволодінню дитиною усіма компонентами трудової діяльності;

2) праця в природі. З огляду на виховання працелюбності, цей вид праці надає можливість дітям повноцінно здійснити заплановану трудову діяльність. З огляду на виховання у дошкільників працелюбності, праця в природі формує в них уміння планувати свою роботу, виокремлювати в певній послідовності трудові дії, а також – доводити розпочату справу до кінця.

3) господарсько-побутова праця – найбільшою мірою задіює здатність дитини до наслідування трудових дій дорослих і базується на бажанні дитини діяти за прикладом дорослих. Г. Беленька зазначає, що господарсько-побутова праця в родині чи іншому соціальному середовищі є найбільш доступною і корисною для дитини дошкільного віку. Вона сприяє розвитку дитини, формуючи в неї трудові уміння й навички, а також позитивне ставлення до процесу і результату праці [5, с. 38].

4) художня праця – це найбільш творчий вид праці, який доступний дітям середнього дошкільного віку. У різних вікових групах вищезазначені види дитячої праці мають неоднакову питому вагу. Для молодшого та середнього дошкільного віку більшою мірою використовуються самообслуговування та прості види господарсько-побутової праці, а в старшій групі – праця в природі та художня праця.

У відповідності з концепцією дошкільного виховання і новими програмними вимогами в сучасних ЗДО використовується нова трактовка

ручної праці, вона розглядається як «художньо-продуктивна праця» або «художня праця».

У змісті програм дошкільної освіти художня праця визначається в контексті трудової діяльності та практикується з дітьми середньої групи. Проведення занять з художньої праці в середній групі дитячого садка передбачає наявність у дітей до п'яти років достатньо високого рівня вмінь, пов'язаних з використанням інструментів (ножиці, голка, шило) і матеріалів (папір, картон, пластилін та ін.) Коротко розкриємо потенціал художньої праці з виховання у дітей середнього дошкільного віку працелюбності. Художня праця відноситься до художнього типу конструювання та тісно взаємопов'язана з конструюванням технічним (конструюванням з будівельного матеріалу, деталей конструкторів і великогабаритних модулів). Заняття цим видом діяльності дозволяють не тільки формувати в дітей необхідний об'єм конструктивних умінь і навичок (що визначається за програмами дошкільної освіти), вони також сприяють творчому розвитку дошкільників.

У дошкільній освіті заняття дітей художньою працею тривалий час визначалися самостійною формою навчальної роботи з дітьми (за змістом навчання), проте в останні роки відбулися суттєві зміни в упорядкуванні й удосконаленні освітнього процесу закладу дошкільної освіти. Певні новації торкнулися й проведення занять з художньої праці. Згідно Наказу МОН України №446 від 20.04.2015 р. «Про затвердження гранично допустимого навчального навантаження на дитину у дошкільних навчальних закладах різних типів та форми власності», навчання дітей основ художньої праці відбувається на заняттях конструювання та заняттях художньо-продуктивною діяльністю (з акцентом на аплікації, ліпленні тощо). Означені заняття дітей художньою працею рекомендовано проводити у вільний від занять час у груповій або підгруповій формах. З огляду на зміни підходів до організації занять художньою працею у закладі дошкільної освіти, варто проаналізувати, чи не здатні вищезазначені новації негативно вплинути на

процес виховання працелюбності у дітей.

На заняттях з художньої праці діти працюють невеликими групами. Вихователь має враховувати бажання дітей не тільки на заняттях, але й у вільний час самостійно попрацювати з матеріалами. Для цього у групах вихователі облаштовують куточки з художньої діяльності. До художньої праці вихователь має залучати всіх дітей, заохочувати їхнє прагнення й бажання працювати, створювати щось нове та цікаве.

На заняттях з художньої праці можна використовувати колективні роботи, при виконанні яких у дітей виховується вміння об'єднуватися, домовлятися про виконання загальної роботи, виникає прагнення допомогти один одному. Художня праця може бути використана для виховання у дітей доброти та справедливості [11,с.12]. Професійна справа вихователя правильно організувати усю роботу з дітьми. Так як організація художньої праці з дітьми дошкільного віку потребує уваги і керівництва з боку дорослих, що полягає насамперед у забезпеченні дітей матеріалами для праці та навчанні прийомам роботи з ними. Адже художня праця приносить дітям велику радість своєю злагожденістю й чіткою організованістю. Бажанно використовувати різні види колективної роботи для формування вмінь планувати свою спільну діяльність.

Так, у змісті державного стандарту – Базового компонента дошкільної освіти в Україні віднайшли місце окремі питання виховання у дошкільників працелюбності. В освітній лінії «Дитина у світі культури», у змістовій частині «Предметний світ» вказано на те, що у процесі предметно-практичної діяльності дитина повинна навчитися самостійно долати труднощі, прагнути довести розпочату справу до завершення; виявляти працелюбність, відповідальність, організованість. Виховання у дитини працелюбності та інших важливих рис характеру, згідно даного документу, відбувається в «предметно-практичній діяльності, у процесі якої дитина повинна навчитися також свідомо добирати адекватні прийоми роботи, знаряддя праці, матеріали; має бути обізнана з властивостями, технологією їх використання»

[2, с. 13].

Програми виховання та розвитку дітей дошкільного віку визначають такі завдання:

- Формування досвіду емоційно-ціннісних відносин і розвитку таких якостей , як працелюбність, творчість, кмітливість, самостійність , активність.
- Створення оптимальних умов для розвитку особистості кожної дитини шляхом залучення її до різних видів трудової діяльності , які відповідають віковим, психологофізіологічним особливостям.
- Орієнтація на визначення інтересів , здібностей дітей і різних видах трудової діяльності.

Реалізація завдань Базового компонента конкретизується в комплексних програмах дошкільної освіти, оновлених у відповідності до держаного стандарту дошкільної освіти та структурованих за освітніми лініями розвитку дитини. У програмах переглянуто зміст і завдання з багатьох напрямів роботи з дітьми, у тому числі – стосовно трудового виховання та занять художньою працею. Так, в освітній програмі для дітей від 2 до 5 років «Дитина» виховання працелюбності у дітей розглядається в контексті соціальноморального зростання дитини у праці через входження її в соціум [22]. Про це зазначено у відповідних завданнях за напрямком «Соціальний світ» освітньої лінії «Дитина у соціумі». Виховання у дітей середнього дошкільного віку працелюбності не розглядається окремим завданням, а пов'язується із ознайомленням дітей із професіями дорослих. Слід зазначити, що й художня праця, як традиційний вид дитячої праці, не розглядається в даній програмі серед важливих засобів трудового виховання, оскільки вказується на те, що «на основі сформованих практичних трудових умінь із самообслуговування, праці на природі, господарсько-побутової тощо у дітей мають бути сформовані почуття самостійності, відповідальності за результат власної діяльності» [21, с. 169]. За цією програмою, художня праця дітей не є самостійним елементом трудової діяльності дітей, а розглядається як художньо-конструктивна діяльність дітей з різними матеріалами (папером,

картоном, природним та викидним матеріалом) [9, с. 184].

Отже, в освітній програмі для дітей від 2 до 5 років «Дитина» запропоновано власне бачення організації трудової діяльності дітей середнього дошкільного віку, спрямованої на їх соціалізацію [21,с.187].

Виховання у дошкільників працелюбності більш детально розглянуто у програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» у виокремленому змістовому модулі «Трудова діяльність». Програма розвитку дитини від народження до шести років «Я у Світі» відповідає Базовому компоненту дошкільної освіти. У ній відображено вимоги до оновленого змісту освіти, уніфіковано вимоги до розвиненості, вихованості й навченості дитини впродовж дошкільного дитинства.

Провідна ідея програми — оптимально використовувати можливості віку дитини для її повноцінного розвитку.

Програма орієнтує освітян на розвиток у дитини особистісного досвіду в чотирьох основних сферах життєдіяльності — власному Я, природному, предметному та соціальному просторах.

Програма містить складові змісту освіти:

- 1) Інваріантна — від народження до шести років
- 2) Варіативна — від трьох до шести років
- 3) Інваріантна складова змісту

Матеріали інваріантної складової змісту освіти дітей від народження до шести років структуровані відповідно до віку:

- 1) Вік немовляти
- 2) Ранній вік
- 3) Молодший і середній дошкільний вік
- 4) Старший дошкільний вік

Зміст викладено за сімома освітніми лініями: «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина у природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Діяльність дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини».

У програмі розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкільля» у розділі «Художня праця» виділені завдання роботи з дітьми, які стосуються:

- Навчання дітей виготовлення виробів з різних видів матеріалів: з паперу, картону, природного матеріалу, тканини.
- Удосконалення умінь у створенні композиції.
- Удосконалення умінь користування ножицями, голкою, шилом.

Також у програмі приділяється увага вихователів ЗДО на необхідність вироблення у дітей на заняттях з художньої праці різних навичок шиття та роботи з тканиною.

Організація даної діяльності дітей визначається за традиційними формами дитячої праці, наведемо приклад: самообслуговування, праця в природі, чергування та художня праця. Залучення дітей до усіх видів трудової діяльності, як зазначається у Програмі, повинно вмотивовувати дитину на широке поле для дій (наслідувальних та самостійних), творчого самовираження, прояву кмітливості, працелюбності [81 с. 156]. У характеристиці розвиненості працелюбності як базової якості особистості дитини середнього дошкільного віку (розглянуто стосовно 5-го та 6-го років життя), автори програми звертають увагу на такі показники, як: мотивація до трудових дій, старанність, вміння аналізувати результати праці та вносити необхідні корективи, раціонально використовувати матеріали, упорядкувати робоче місце [81, с. 174].

Праця в природі – доступний вид праці для дитини дошкільного віку. Вона є найбільш цікавою для них, адже природа завжди виступає джерелом найяскравіших вражень для людини, а дитині надає можливість діяти не з простими предметами, а з живими об'єктами, що своїм станом реагують на її дії. Діти дошкільного віку здатні доглядати за рослинами: кімнатними, садовими, городніми, а також за окремими домашніми і декоративними тваринами. У процесі догляду і виконання певних трудових дій у спостережуваних об'єктах природи відбуваються зміни: кімнатні рослини

підрастають, квітнуть, насіння садових та городніх рослин проростає із землі, розвивається і дає плоди, тварини (акваріумні риби, декоративна пташка, кошеня, цуценя, курчатко, хом'ячок чи морська свинка) змінюють свій зовнішній вигляд: ростуть, виявляють свої емоції, демонструють звички. Проте дитині важко самотійно їх помітити, оскільки зміни віддалені у часі, а увага дитини завжди зосереджена на тому що є тут і зараз.

Результат будь-якої праці в природі, як правило, віддалений і не завжди зрозумілий. Тож дитину насамперед приваблює не він, а сам процес праці (копання, спусування, поливання рослин, годування тварин). Приваблює можливість самотійного пізнання (знаєте, як багато цікавого можна знайти просто копаючи ямку у землі для висадки, наприклад, кореневища жоржин: тут вам і різний колір та стан ґрунту, усілякі дрібні корінці, маленькі створіння, що живуть у землі тощо), а також рівноправного спілкування з дорослими (Я з вами!), прагнення до позитивної оцінки своїх дій з їхнього боку (Ти наш помічник, зовсім дорослий, що б ми без тебе робили!) та відчуття причетності до родини (ми всі разом).

Інтерес до праці в природі та можливості його задовольнити у дітей дошкільного віку які мешкають у сільській та міській місцевості різні. Зауважимо той факт, що діти сільської місцевості більш наближені до природи і праця в саду, на городі та біля тварин є для них звичайною. Догляд за тваринами приваблює дітей більше, ніж робота на городі. Ця праця більш зрозуміла, забарвлена позитивними емоціями вдячного спілкування, короткотривала. Дітям дають можливість погодувати курей, kota, налити їм води, нарвати трави кролям чи покласти до їхньої годівниці коренеплоди: буряк, моркву тощо. Щодо догляду за рослинами городу, то тут часто-густо можна спостерігати небажання дітей допомагати дорослим. Причина, як правило, криється у негативних емоціях, що були пережиті дитиною або внаслідок покарання старшими членами родини за здійснену помилку (а хто з вас, шановні, не плував у дитинстві листя моркви з листям кропу і не був за це покараний?), або в результаті сильного забруднення як одягу, так і

окремих частин тіла. До того ж, праця на городі вимагає більшого часу, знань, уважливості, точних рухів [33,с.71].

Дитині, яка вийшла на город разом з бабусею чи мамою спочатку подобається виконувати запропоновану роботу: вкидати у викопані дорослими лунки картоплю, збирати суниці, порічку, малину. Вони із задоволенням збирали б і огірки, проте внаслідок поганої координації рухів часто псують бадилля, допомагали б у проріджуванні моркви чи буряків, та не здатні зробити це з такою точністю, як треба. Прополка рослин городу – зовсім не подобається дітям, оскільки робота ця одноманітна і втомлива. Діти люблять поливати рослини і тут можуть стати в нагоді дорослим, використовуючи для цього зібрану у ночви чи відра дощову воду та маленьку лієчку чи просто кухлик. Єдине протиріччя, що заважає це успішно робити дитині – її бажання поливати у найспекотніші години дня та потреба рослин у поливі в ранкові чи вечірні години. Тож і виходить, на думку дорослих, що дитина весь час робить все не так, а попросту – заважає. Лише при посадці городини навесні та під час збору врожаю восени дитина може успішно допомагати дорослим не наражаючись на небезпеку окрику, покарання, одноманітності, а отже й втоми. У літній же період зміст діяльності дитини дошкільного віку досить обмежений, навіть у сільській місцевості. У місті цей вид праці зведений до мінімуму. В умовах родини він обмежений поливанням однієї – двох кімнатних рослин, що ростуть на підвіконні та годуванням хатнього улюбленця (кота чи собаки), якщо такий є у домі. У дошкільному закладі простір діяльності дещо більший, за умови, що в дитячому садку є город та квітник і вихователь організовує там роботу дітей. Праця в природі найбільш насичена позитивними емоціями спілкування з оточуючим світом. Вона виступає джерелом знань і стимулом для подальшого пізнання. Проте використовується недостатньо як в роботі з дітьми, що мешкають в місті, так і з тими, що живуть у сільській місцевості.

У комплексній освітній програмі для закладів дошкільної освіти «Світ дитинства» виховання у дітей середнього дошкільного віку працелюбності

визначається самостійним завданням, яке пов'язується з розвитком інших якостей особистості, як-от: відповідальність, самостійність, ініціативність, сумлінність, готовність до виконання доручень тощо. У даній програмі більш конкретизовано завдання щодо виховання дітей у праці зі збереженням традиційних видів та форм дитячої праці, у тому числі – ручної. Ручна праця, на думку авторів програми, повинна, перш за все забезпечувати мотивацію дитини до праці, бажання виготовляти роботи для соціально значущих людей (батьків, працівників закладу дошкільної освіти, однолітків), а також необхідністю навчити дітей «берегти продукти своєї праці, за власної ініціативи робити дрібний ремонт книг, одягу, іграшок» [52, с. 148].

Отже, здійснивши короткий аналіз чинних програм дошкільної освіти ми визначили, що питання виховання у дітей середнього дошкільного віку позитивного ставлення один до одного віднайшло своє місце в контексті трудового виховання дітей та їхньої соціалізації. Праця розглядається в програмах переважно як конструктивна діяльність дітей з різними матеріалами, що окреслює інтеграцію її змісту із зображувальною діяльністю на спільних художньо-конструктивних засадах. Ми поділяємо думку Г. Беленької стосовно того, що в сучасній дошкільній педагогіці впливу трудової діяльності на формування особистості дитини відводиться незначне місце [4, с. 7]. На сьогодні загальні підходи до проблеми трудового виховання дітей є недостатньо розробленими й не завжди відповідають запитам суспільства.

В організації кожного заняття дітей працею педагог має чітко визначити, що нового дізнаються діти, які уміння будуть сформовані, яких нових рис вони набудуть, а головне, наскільки ефективною буде їхня позитивна взаємодія. Проте, пошук науковцями та педагогами-практиками нових, більш сучасних ефективних форм та технологій виховання особистості дитини дошкільного віку в трудовій діяльності продовжується й не визначає швидких результатів. Від того, як розуміється важливість виховання працелюбності у дітей та які механізми задля цього слід

здійювати, залежить і практика, яка забезпечує реалізацію цього завдання.

Для виховання майбутніх поколінь українців у сучасних дошкільних навчальних закладах слід більш ефективно використовувати усі напрями, форми, методи, засоби та технології роботи. Одним із таких дієвих засобів виховання кращих рис особистості визначається праця – традиційний вид роботи дітьми у галузі художньо-продуктивної діяльності. В ході взаємодії зі світом у дитини розвивається здатність до прояву ініціативи і старанності, через які виявляється цінність людини як соціальної істоти, міра його дієздатності в суспільстві. Різне поєднання ініціативи та старанності починає визначати індивідуальний стиль активності дитини, який стабілізується, трансформується, змінюється в ході подальшого становлення особистості і є умовою оволодіння дитиною позицією суб'єкта дитячої діяльності.

1.3 Педагогічні умови як характеристика передового досвіду формування позитивних взаємин в трудовій діяльності у дітей середнього дошкільного віку.

Для розкриття педагогічних ідей формування позитивних взаємовідносин між дітьми у дошкільному закладі освіти, що є особливо цінним для нашого дослідження, вважаємо за доцільне здійснити історико-педагогічний аналіз проблеми. Кожен етап людського розвитку створює власні форми та принципи побудови взаємин і має своє розуміння позитивних взаємин між людьми, що зумовлено соціально-економічним розвитком суспільства, його політичним устроєм і ступенем розвитку педагогічної думки. Як показують дослідження вчених, у первісному суспільстві умови життя потребували спільного проживання деякої кількості людей, тому характер взаємин між ним був таким, що сприяв підтриманню порядку і миру. Однак негативними вчинками у взаєминах первісними людьми вважалися такі: жадібність і прояв невдоволення при поділі здобичі, вихваляння тим, чого не було або немає, що свідчить про появу культури взаємин наприкінці первіснообщинного ладу.

Досліджуючи реальний стан взаємовідносин дітей зрозуміло, що вони далеко не гуманні. З'ясовано, що у взаєминах дітей часто мали місце насмішки, образи, презирство, зацьковування, які породжували страх, відчай у об'єкта знуцань. Важливу роль у коригуванні взаємин Б. Грінченко відводить вихователеві, особистість якого має бути високоморальною, справедливою та сумлінною. Як бачимо, у педагогічних пошуках ХІХ ст. увага прикута до якості взаємин дітей в колективах і гостро поставлено запитання їх окультурення. Особливе місце виховання позитивних взаємин посідає у розвитку теорії та практики у ХХ ст. В основі позитивних взаємин, як стверджує Г. Ващенко, «... має бути християнське ставлення до людини ... щира пошана до неї як до образу й подоби Божої...» [46, с. 168].

Культурній особистості він приписує повагу, почуття власної гідності та уважність до інших, стриманість, доброзичливість. Педагог гостро критикує манери поведінки, які мають розбіжності з внутрішньо-особистісними переконаннями, засуджує улесливість, нещирі компліменти, неприродні манери [59, с. 109].

Становленню та подальшому розвитку ідей трудового виховання дошкільників, їх популяризації серед широких верств населення сприяло видання у ХVІІІ столітті М. Новіковим журналу «Дитяче читання для розуму і серця». Вагоме значення для виховання дітей працелюбними, цілеспрямованими, дисциплінованими, відповідальними мала його стаття «Для поширення загальних корисних знань і загального благополуччя». У зазначеній статті автор сформулював основні правила-рекомендації для батьків. Найбільшу цінність для ефективної організації трудового виховання дітей мають такі поради педагога, як: «Вправляйте дітей у вживанні почуттів (радість, емоції); остерігайтеся давати дітям хибні знання, краще не знати, ніж знати неправильно» [56, с. 433]

Визначною постаттю серед вітчизняних педагогів ХХ ст., які приділяли увагу проблемі виховання взаємин, є А. Макаренко. Позитивні взаємини, на переконання педагога, означається стилем і тоном колективу, важливими

ознаками яких є:

- 1) звичка гальмування: здатність припинити суперечку, поступитися, контроль емоцій, стриманість;
- 2) уміння відчувати тих, хто знаходиться поряд;
- 3) відчуття власної гідності, яке має проявлятися у привітності;
- 4) мажор – постійна енергійність, життєрадісність, відсутність конфліктності, невдоволення на обличчі .

У своїй діяльності педагог опирався на те, що людина не виховується фрагментарно, вона створюється у процесі і в результаті всіх активних взаємин з навколишньою діяльністю. Досліджуючи феномен «взаємовідносини» , А. Макаренко дійшов висновку, що «... з усіма складнощами навколишньої дійсності дитина входить у нескінченне число взаємин, кожен з яких незмінно розвиваються, переплітаючись з іншими взаєминами, ускладнюючись зростанням самої дитини» [46, с. 219].

А. Макаренко вважав, що розвиток та вдосконалення взаємин вихованців прямо залежний від розвитку особистості, тобто її культури. З чого випливає, що від рівня загальної культури членів соціуму залежатиме рівень культури їх взаємин.

Серед методів виховання позитивних взаємин в дитячому колективі науковці та педагоги цього періоду пропонують: створення ситуацій успіху та вільного вибору; застосування методик організації групових творчих справ; тривале спілкування з ровесниками; широке використання ігрових форм роботи; методи окультурення взаємин між конфлікуючими вихованцями; посилені для молодших школярів активні методи групової роботи, які сприяють набуттю навичок і вмінь взаємодії.

У другій половині ХХ ст. новий підхід до виховання позитивних взаємин знаходимо у працях В. Сухомлинського. Педагог вважав, що виховання та дотримання норм моральності людини реалізується тільки за умови вияву позитивних взаємин. В. Сухомлинський наголошував на потребі виховання таких взаємин, при яких однолітки змогли б духовно

збагачуватися.

Г. Беленька розгортає аналіз матеріалу стосовно місця трудового виховання в зарубіжній системі виховання та дає методичні рекомендації формування комунікативних умінь та формування позитивних взаємин у дітей дошкільного віку під час трудової діяльності. Доводить, що комунікативні уміння є складовою загальної культури особистості яка формується в різних видах діяльності. Зауважує, що праця є незамінним видом діяльності для дітей в дошкільному віці [6,с.43].

Український науковець М. Євтух, досліджуючи проблему формування взаємовідносин, зазначає, що досягнення нових її рівнів стає можливим завдяки виникненню стійкої внутрішньої потреби до самовдосконалення та позитивних спонукальних мотивів через відмову від негативних звичок [76,с.77]. Науковець доводить, що формуючи внутрішню культуру, суб'єкт впливає на зовнішні взаємозв'язки, відображаючи культуру міжособистісних, соціальних і суспільних взаємин.

За дослідженнями В. Киричок, гуманні взаємини передбачають вияв ціннісного ставлення особистості до себе та до навколишнього соціуму. Як зазначає дослідниця, моральні цінності, як результат ціннісного ставлення, спрямовані на утвердження у людських взаєминах гуманного ставлення, піднесення людської гідності та складають змістовий аспект позитивних взаємин. Схиляємося до міркувань ученої, що ефективність виховання позитивних взаємин забезпечується суб'єкт-суб'єктною взаємодією вихованців у спільній діяльності, цілеспрямованою роботою над формуванням уміння правильно розуміти й сприймати емоційні стани індивідів, створенням виховного середовища, де діти оволодівають самопізнанням, самокорекцією своєї поведінки та впровадженням спілкування на основі ціннісного ставлення один до одного.

З метою покращення взаємин у колективі серед дошкільників та ефективного виховання дитини слід використовувати колективні методи трудової діяльності. Узагальнюючи результати досліджень М. В. Крулехт, Ю.

А. Мічуріної, Л. І. Сайгушевої та інших, можна виділити наступні характеристики дошкільника як суб'єкта трудової діяльності:

1) компетентність – системні знання про працю як турботу людини про інших, узагальнені трудові вміння і навички, дбайливе ставлення до предметів, знарядь і результатів праці на основі розуміння його соціальної значущості;

2) самостійність – вміння планувати і організовувати діяльність без нагадувань і сторонньої допомоги, відносна незалежність від дорослого і усвідомлення себе як діяча, вміння користуватися узагальненими трудовими діями для досягнення мети в різноманітних ситуаціях;

3) ініціативність – вміння самому знаходити нові об'єкти для трудової діяльності, самостійне використання знань і умінь в новій ситуації при досягненні різних за характером цілей, прагнення вийти за рамки виконуваного завдання, використовуючи наявні знання, вміння і навички;

4) довільність – супідрядність мотивів на основі вольового зусилля в досягненні результату, подоланні труднощів, регуляція поведінки в процесі трудової діяльності та при виникненні труднощів, активізація вольових зусиль в цілеспрямованій діяльності на основі планування, виконання та оцінки результату своїх дій;

5) самооцінка – усвідомлення окремих компонентів діяльності і себе в ході її виконання, наявність способів самоперевірки і контрольних оцінних умінь, що дозволяють якісно виконувати трудову діяльність, вміння мотивовано оцінювати процес і результати праці однолітків і свої власні;

б) креативність – здатність створювати власний задум, здатність до нестандартного вирішення завдань на основі узагальнених знань і умінь, перетворення вже знайомих матеріалів, створення нових комбінацій з засвоєних елементів.

На практиці в багатьох освітніх організаціях приділяється недостатня увага створенню умов для освоєння дітьми позицією суб'єкта різноманітних видів дитячої діяльності. Модель суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагогів з

дітьми залишається тільки проголошеною: вихователі слабо використовують весь арсенал педагогічних прийомів для постановки дитини в позицію суб'єкта дитячої діяльності виходячи з його індивідуальних особливостей, потенційних можливостей, рівня розвитку [51,с.27].

Взявши за основу раціональний досвід минулого, результати останніх досліджень психологів і педагогів з проблеми залучення дошкільнят до праці, ми розглянули деякі технології залучення дошкільнят до праці, побудовані на суб'єкт-суб'єктних відносинах дитини і дорослого в процесі організації трудової діяльності дошкільнят. Так, наприклад, Л. І. Сайгушева вивчала можливості використання педагогічного стимулювання при розвитку трудової активності у дітей середнього дошкільного віку. Автор вважає, що система педагогічної роботи повинна будуватися з урахуванням головного в педагогічному мистецтві – уміти спонукати, а не примушувати дитину до активної творчої діяльності.

Проведений аналіз педагогічних технологій залучення дошкільнят до праці дозволив визначити необхідність оновлення підходів у визначенні позиції дорослого в управлінні трудовою діяльністю дітей, орієнтуючи її на побудову суб'єкт-суб'єктної взаємодії з дитиною, пошук актуальних засобів і методів організації праці дошкільника. У нашому дослідженні ми припускаємо, що якщо дотримуватися певних педагогічних умов, то формування позитивних взаємовідносин в процесі формування трудових умінь дітей середнього дошкільного віку буде більш ефективним.

З урахуванням особливостей розвитку дитини середнього дошкільного віку та ролі трудової діяльності в даний період ми в своєму дослідженні акцентували увагу на властивостях особистості дитини як суб'єкта діяльності, виділяючи три критерії сформованості дружелюбного ставлення в процесі трудової діяльності : когнітивний , емоційний та поведінковий.

Художня праця – є найрезультативнішим видом праці в трудовій діяльності. Художня праця для дітей середнього дошкільного віку є :

- Засобом розвитку сенсорних відчуттів;

- Спілкування з однолітками;
- Позитивна оцінка й підтримка власного творіння;
- Засобом розвитку моторних навичок;
- Моральних якостей;
- Естетичного чуття.

Принципове значення для нашого дослідження має визначення поняття «педагогічні умови», оскільки будь-яка освітня система не може удосконалюватися без застосування даних умов.

Педагогічні умови – це обставини, що сприяють досягненню мети в освітньому процесі. Педагогічні умови являють собою сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів, прийомів, матеріально-просторового середовища, спрямованих на досягнення поставленої мети. При цьому сукупність педагогічних умов повинна представляти собою комплекс, оскільки випадкові умови не сприяють ефективності. Про це свідчить і сучасний стан справ в системі дошкільної освіти. Структура комплексу створюваних умов повинна бути, на наш погляд, гнучкою, динамічною.

Для виявлення комплексу педагогічних умов, що сприяють підвищенню ефективності управління процесом формування позитивних взаємовідносин у групі дітей в контексті розвитку трудових умінь в закладі дошкільної освіти, ми вважаємо необхідним визначити зміст комплексу педагогічних умов, спрямованих на підвищення ефективності процесу формування трудових умінь в дошкільній освітній організації.

Ефективність трудового виховання дітей дошкільного віку повинна забезпечуватися реалізацією таких педагогічних умов:

1) визначення завдань, змісту, форм, методів і засобів трудового виховання дітей дошкільного віку на основі результатів діагностики рівня трудових вмінь і навичок дітей і проектування їх розвитку з урахуванням вимог соціально-економічного розвитку суспільства;

2) залучення дітей до виконання різних видів трудової діяльності, що ускладнюються, спонукання до прояву творчої активності;

3) оптимальне поєднання трудового виховання з моральним, розумовим, економічним, екологічним, естетичним, фізичним і правовим вихованням дітей;

4) здійснення диференційованого підходу до дітей в процесі поетапного формування у них працьовитості і відповідального ставлення до праці з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей ;

5) організація тісної співпраці дошкільного навчального закладу з сім'єю.

При реалізації цих педагогічних умов та сприятливих умов оточуючого середовища у дітей краще розвивається образне мислення, творча уява , проблемно-пошукові нахили діяльності, спілкування між однолітками.

На нашу думку , можна виділити певні види діяльності , які можуть бути реалізовані на заняттях з художньої праці :

- Емоційне-предметне спілкування – збагачує новими враженнями , позитивно впливає атмосферу , формує уявлення про оточуюче середовище;
- Предметно-навчальна діяльність – формує пізнавальні процеси дитини, мотиви її поведінки, дозволяє засвоювати знання про предмети;
- Художня праця – розвиток образного конструкторського мислення , уяви, художніх дій.

Створення умов формування позитивних взаємин на основі суб'єктивності дитини в взаємовідносинах , основними характеристиками яких є організація спільно та творчої діяльності дітей – трудової діяльності, а саме художньої праці. Це буде ефективним засобом формування позитивної атмосфери в групі і у відносинах між дітьми. Трудова діяльність буде сприйнята дітьми завдяки мотиву, тому що така діяльність завжди має внутрішній зміст.

Висновки до 1 розділу

Оскільки досліджувана проблема, функціонуючи у руслі окремого аспекту виховної діяльності і, будучи зумовленою соціальними та культурними змінами у рамках цього аспекту, має у кожному випадку конкретний специфічний прояв і структуру, у контексті нашого дослідження формування позитивних взаємовідносин дошкільників у процесі трудової діяльності репрезентована такими органічно взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими компонентами: когнітивним, емоційно-ціннісним, мотиваційним і практично-поведінковим.

Детальне дослідження науково-методичної літератури дозволило зробити висновок про те, що трудова діяльність дітей дошкільного віку повинна бути правильно, педагогічно доцільно організована. Дитина в дитячому садку пізнає у праці навколишню дійсність, систематизує і закріплює знання, при цьому розширюючи свій кругозір, стає більш самостійною.

Отже, формування позитивних взаємовідносин дошкільників базується на певному рівні морально-етичних, культурних знань, що розкриваються у принципах, нормах, правилах, способах і моделях взаємодії, які уточнюють різні аспекти формування взаємин особистості, особливо в процесі трудового виховання.

Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що емоційно-ціннісний компонент у змістовій структурі формування позитивних відносин дошкільників займає одну з ключових позицій та передбачає формування у дошкільників здатності до адекватних реакцій на емоційні стани навколишніх людей та дотримання культурних та гуманістичних цінностей. На нашу думку, саме наявність досвіду позитивно відгукуватися на емоційні стани іншої людини поступово породжує потребу усвідомлення власних почуттів.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНІВ СФОРМОВАНOSTІ ПОЗИТИВНИХ ВЗАЄМИН В ХУДОЖНІЙ ПРАЦІ У ДІТЕЙ 5-ГО РОКУ ЖИТТЯ

2.1 Аналіз методики дослідження.

У дослідно-пошуковій роботі були виділені констатувальний та формувальний етапи.

Експериментально проводилася педагогічна діагностика сформованості позитивного ставлення у дошкільників в процесі художньої праці, для чого були використані наступні діагностичні методики:

1. Методика «Картинки», запропонована О.О. Смирновою та О.Є. Калягіною [74];
2. Методика «Незакінчені ситуації» (автори А.М. Щетиніна, Л.В. Кірс) ;
3. Методика «Одягни ляльку» О.О. Смирнової .

На формувальному етапі було складено і апробовано в практичній діяльності комплекс творчих прийомів в процесі художньої праці, спрямований на формування позитивного ставлення у середніх дошкільників. Після проведення повторної діагностики сформованості позитивного ставлення здійснювався порівняльний аналіз результатів.

Дослідно-пошукова робота проходила на базі Маріупольського закладу дошкільної освіти № 49. У ньому брали участь 20 дітей середнього дошкільного віку.

Відповідно до виділених компонентами відносин були визначені критерії та показники сформованості позитивного ставлення у дітей середнього дошкільного віку в процесі художньої праці: когнітивний, емоційний і поведінковий (таблиця 1).

Таблиця 1

Критерії та показники сформованості позитивного ставлення у дітей середнього дошкільного віку

Критерії сформованості позитивного ставлення	Показники сформованості позитивного ставлення
Когнітивний критерій	Знання, уявлення дитини про себе, оточуючих і способах організації доброзичливих відносин з однолітками, усвідомлення дитиною норм і правил дружлюбного спілкування
Емоційний критерій	Характер ставлення дитини до однолітків, потреба у взаємодії; прояв дружлюбності, доброзичливості, чуйності, терпимості, бажання допомогти.
Поведінковий критерій	Уміння дитини будувати відносини з оточуючими на основі дружлюбності, доброзичливості, чуйності, терпіння.

Рівні сформованості позитивного ставлення за кожним критерієм відображені в таблиці 2.

Таблиця 2

Рівні сформованості позитивного ставлення у дітей середнього дошкільного віку

Критерії сформованості позитивного ставлення	Рівні сформованості позитивного ставлення		
	Низький	Середній	Високий

Когнітивний критерій	Дитина має малий обсяг уявлень про норми, правила дружнього спілкування, способи прояву позитивного ставлення, не усвідомлює необхідність такого ставлення.	Дитина має часткові уявлення про норми, правила дружнього спілкування, способи прояву позитивного ставлення, способи прояву почуттів.	Дитина має чіткі уявлення про способи і прояви позитивного ставлення до однолітків, норми і правила спілкування, усвідомлює необхідність доброзичливого ставлення.
Емоційний критерій	Дитина в Більшості випадків не має Позитивного настрою на взаємодію з однолітками часто проявляє нестриманість, агресивність егоїзм, нетерпимість до інших.	Дитина в більшості випадків має позитивний настрій на взаємодію з однолітком, співчуває, сприяє тільки близьким друзям, не завжди вміє стримувати почуття, часто виявляє байдужість до інших.	Дитина має позитивний настрій на взаємодію з однолітком, готова висловити співчуття і надати практичне сприяння, радіє за успіхи іншого, може стримувати свої почуття при необхідності.
Поведінковий критерій	Дитина майже не відчуває інтересу до однолітків, завжди осуду підтримує дорослого на їхню адресу, показує перевагу над іншими,	Дитина активно Цікавиться діяльністю однолітків, дає їй позитивні оцінки, засмучується і радіє за інших, надає безкорисливу	Дитина цікавиться діями однолітків періодично, дає їм демонстративні оцінки, надає допомогу, коли сам отримує від цього вигоду,

	допомога іншим не надає або надає під тиском, не поступається.	допомогу, охоче поступається іншим.	проявляє заздрість до успіхів інших і радість від їх невдач.
--	---	---	--

За методикою «Картинки», яка призначалася для дослідження доброзичливих відносин в процесі художньої праці за когнітивним критерієм, дітям пропонувалося знайти вихід із зрозумілої проблемної ситуації. Показувалися 4 картинки зі сценками з повсякденного життя дітей у дитячому садку, що зображують наступні ситуації (Додаток 1):

- Група дітей не приймає свого однолітка в процес виготовлення аплікації.
- Дівчинка зламала в іншої дівчинки ляльку-мотанку, виготовлену власноруч.
- Хлопчик взяв без дозволу іграшку дівчинки, виготовлену власноруч на занятті.
- Хлопчик руйнує споруду з кубиків, змайстровану дітьми.

Емоційний критерій

Дитина в більшості випадків не має позитивної налаштованості на взаємодію з однолітками, часто проявляє нестриманість, агресивність, егоїзм, нетерпимість до інших.

Дитина в більшості випадків має позитивний настрій на взаємодію з однолітком, співчуває, сприяє тільки близьким друзям, не завжди вміє стримувати почуття, часто виявляє байдужість до інших.

Дитина має позитивний настрій на взаємодію з однолітком, готова

висловити співчуття і надати практичне сприяння, радіє за успіхи іншого, може стримувати свої почуття при необхідності

Поведінковий критерій

Дитина майже не відчуває інтересу до однолітків, завжди підтримує осуд дорослого на їх адресу, показує перевагу над іншими, допомогу іншим не надає або надає під тиском, не поступається.

Дитина цікавиться діями однолітків періодично, дає їм демонстративні оцінки, надає допомогу, коли сама отримує від цього вигоду, проявляє заздрість до успіхів інших і радість від їх невдач.

Дитина активно цікавиться діяльністю однолітків, дає їм позитивні оцінки, засмучується і радіє за інших, надає безкорисливу допомогу, охоче поступається іншим, не відчуваючи себе скривдженою.

Малюнки зображують взаємодію дітей з однолітками, і на кожному з них є ображений персонаж. Дитина повинна зрозуміти зображений на картинці конфлікт між дітьми і розповісти, що б робила на місці цього скривдженого персонажа. Таким чином, дитина має теоретично вирішити певну проблему, пов'язану з відносинами людей, виявивши свої уявлення та знання про способи поведінки.

Відповіді дітей оцінювались наступним чином:

0 балів – більшість відповідей дітей носить агресивний характер (поб'ю, покличу поліцію, дам по голові палицею) або характер відходу від ситуації (втечу, поскаржуся вихователю); (низький рівень);

1 бал – у більшості відповідей дитина пропонує вербальне або нейтральне рішення (скажу, що так не можна робити, попрошу вибачення); (середній рівень);

2 бали – у більшості відповідей дитина пропонує продуктивне рішення (почекаю, поки інші дограють, полагоджу ляльку, запропоную дівчинці свою іграшки); (високий рівень).

Дослідження рівня сформованості доброзичливих стосунків дітей з

емоційного критерію (ставлення до однолітків) проводилося за методикою «Незакінчені історії». Дослідження проходить наступним чином. Дорослий просить дитину закінчити кілька історій:

1. Аліса і Таміла прибирали іграшки. Аліса швидко склала кубики в коробку. Вихователь сказав: «Аліса, ти зробила свою частину роботи. Якщо хочеш, або грай, або допоможи Тамілі закінчити прибирання». Аліса відповіла ... Що відповіла Аліса? Чому?

2. Іванко зробив з кубиків лего іграшку – самоскид. Всім дітям хотілося пограти з цією іграшкою. Раптом до Іванка підійшов Паша, вихопив машину і почав з нею грати. Тоді Іванко ... Що зробив Іванко? Чому?

3. Маша і Леся грали у квача. Маша тікала, а Леся наздоганяла. Раптом Маша впала. Тоді Леся ... Що зробила Леся? Чому?

4. Таня і Оля грали в дочки-матері. До них підійшов маленький хлопчик і запитав: «Я теж хочу грати». – «Ми тебе не візьме, ти ще маленький!», – відповіла Оля. А Таня сказала ... сказала Таня? Чому?

5. Коля грав у «конячки». Він бігав і кричав: «Але, але, але!». В іншій кімнаті мама вклала спати його маленьку сестричку Соню. Дівчинка ніяк не могла заснути і плакала. Тоді мама підійшла до Колі і сказала: «Не шуми, будь ласка. Соня ніяк не може заснути». Коля відповів їй ... Що відповів Коля? Чому?

6. Таня і Міша малювали. До них підійшов вихователь і сказав: «Молодець, Таню. Твій малюнок вийшов дуже хорошим». Міша теж подивився на Танін малюнок і сказав ... Що сказав Міша? Чому?

7. Саша гуляв біля будинку. Раптом він побачив маленьке котеня, яке тремтіло від холоду і жалібно нявчало. Тоді Саша ... Що зробив Саша? Чому?

При аналізі відповідей дітей педагог звертає увагу на те, як дитина ставиться до однолітків, надає їм допомогу, охоче це робить, помічає чи емоційний стан іншого, виявляє почуття обов'язку по відношенню до іншого, і в чому воно виявляється; проявляє чи піклування, як реагує на успіх і невдачі інших. Кількісна оцінка відповідей дітей:

0 балів - в більшості відповідей дитина проявляє агресію, заздрість, нетерпимість, егоїзм; (низький рівень);

1 бал - в більшості відповідей дитина виявляє байдужість, небажання брати на себе відповідальність, формальне ставлення до інших; (середній рівень);

2 бали - в більшості відповідей дитина проявляє дружелюбність до інших, здатність відчувати стан іншої, радість за успіхи іншого, переживання за його невдачі, співчуття та ін. .; (високий рівень).

Методика «Одягни ляльку» дозволила оцінити розвиток позитивних відносин дітей за поведінковим критерієм. Проблемна ситуація створювалася в такий спосіб.

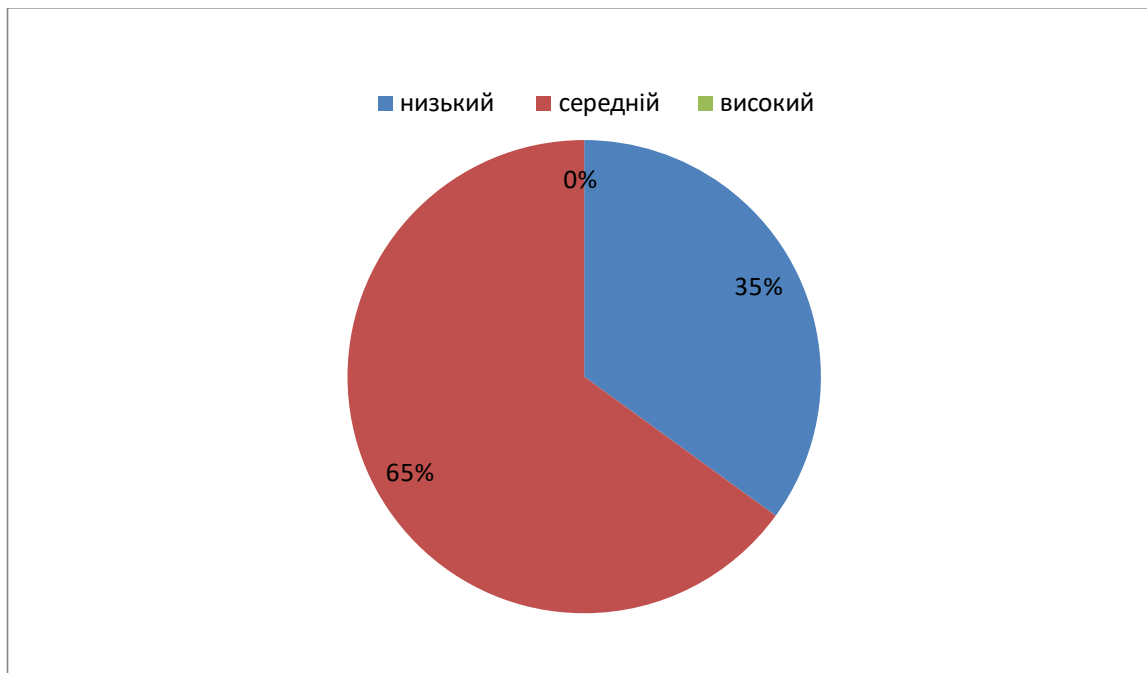
Діти працюють в групах по 5 чоловік, виготовляючи ляльку з паперу. Кожна дитина бере паперову ляльку (дівчинка або хлопчик), яку треба народити на бал. Деталі лялькового одягу діти самостійно вирізають з паперу (для дівчаток - сукні, для хлопчиків - костюми). Усі варіанти одягу відрізняються один від одного. Крім цього, в конверти вкладаються різні речі, що прикрашають плаття або костюм (бантики, мережива, краватки, гудзики та ін.) і доповнюють наряд ляльки (капелюхи, сережки, туфлі). Дорослий пропонує дітям одягнути свою ляльку на бал, найкрасивіша з ляльок стане королевою балу. Але, приступаючи до роботи, діти незабаром помічають, що всі деталі одягу в конвертах переплутані: в одному виявляється три рукави і один черевик, а в іншому - три черевика, але жодного носка і т.д.

Таким чином, виникає ситуація, що припускає взаємний обмін деталями. Діти змушені звертатися за допомогою до своїх однолітків, просити потрібну для їх вбрання річ, вислуховувати і реагувати.

Спосіб обробки даних і аналізу результатів за методикою «Одягни ляльку» представлені в додатку 2.

Результати дослідження сформованості позитивних відносин з

когнітивному критерієм під час експериментальної дослідно-пошукової роботи представлені в додатку 3 та узагальнені на діаграмі (рис. 1).

Рис. 1. Рівні сформованості позитивного ставлення у дітей за когнітивним критерієм.

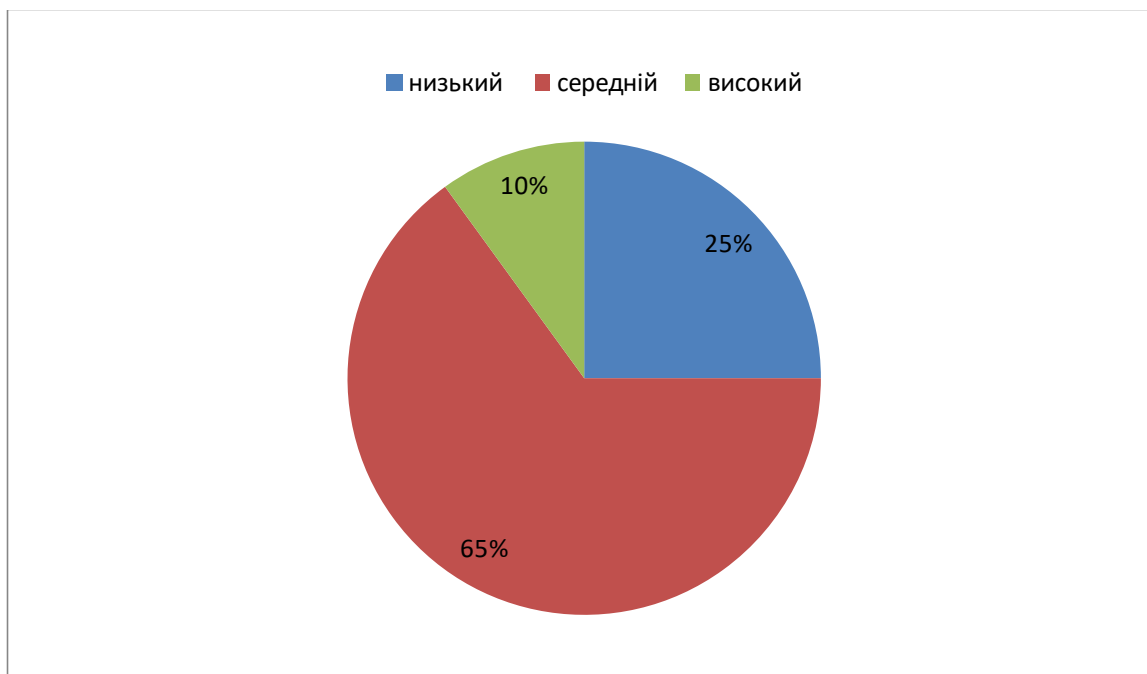
Діти з низьким рівнем сформованості позитивних відносин за когнітивному критерієм (35%) мають недостатні знання про те, які дії потрібно зробити в тому чи іншому випадку, не вміють визначити стан іншої людини і запропонувати адекватні способи вирішення ситуації. Ці діти пропонують виходи з ситуації, проте часто вони агресивні: «Я закричу сильно!», «Дам здачі!». Деякі з цих дітей взагалі не могли зрозуміти ситуацію, зображену на картинці («Хлопці звать дівчинку грати», «Дівчата зламали ляльку, вони радіють»). Часто хлопці не могли дати відповіді, як вийти із запропонованого конфлікту («Не знаю, що робити»).

65% дітей групи перебувають на середньому рівні сформованості позитивних відносин з когнітивному компоненту. Ці діти в основному пропонують рішення проблеми на вербальному рівні: «Я їм скажу, що вони погано роблять», «Я поясню цьому хлопчику, що не можна заважати». Часто у відповідях звучало бажання піти від ситуації («Я скажу виховательці»,

«Зараз прийде вихователька і вирішить усе»).

У групі не було дітей з високим рівнем сформованості позитивних відносин з когнітивним критерієм.

Результати дослідження сформованості позитивних відносин за емоційним критерієм під час дослідно-пошукової роботи, що представлені в додатку 4 і узагальнено представлені на діаграмі (рис. 2).

Рис. 2. Рівні сформованості позитивного ставлення дітей за емоційним критерієм.

За емоційним критерієм 10% дітей мають високий рівень. Вони проявляють дружелюбність, вміють радіти за успіхи інших, співчувати, жаліти. Наприклад, Ваня Б. дав таку відповідь: «Мишко поглянув на Танін малюнок і сказав: «Яка ти молодець! ». Йому було дуже приємно, що його подружка добре намалювала ». А ось відповідь Колі М.: «Аліса відповіла: «Я краще допоможу Тамілі ». Їй буде неприємно грати, якщо її подружка прибирає ».

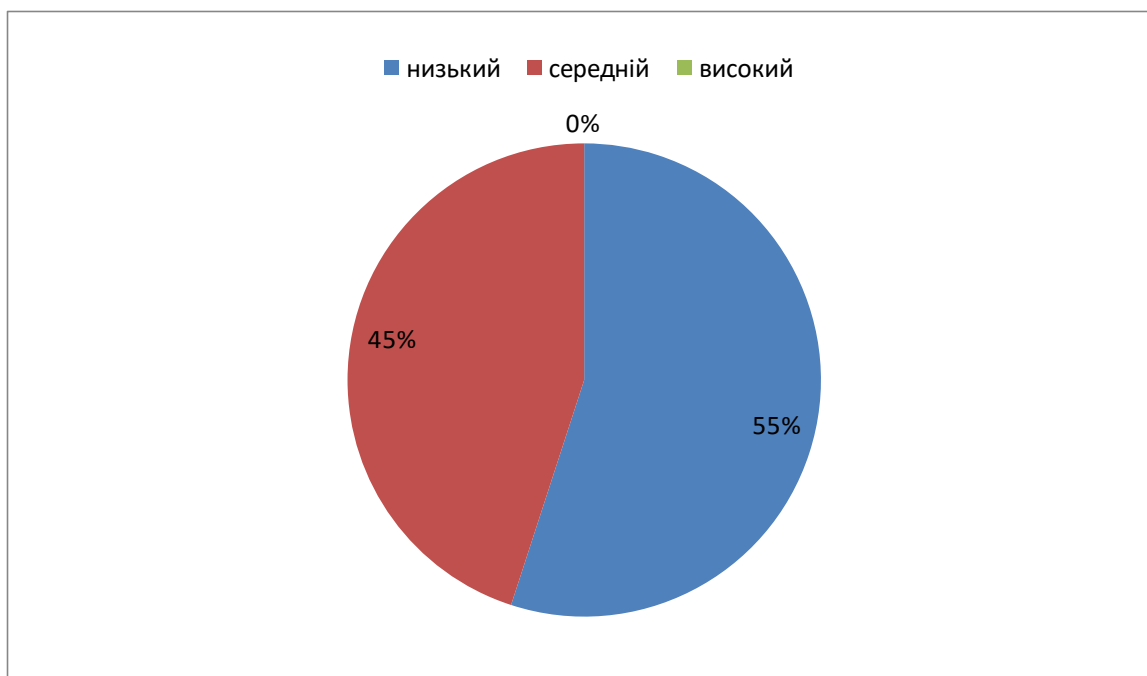
65% дітей мають середній рівень сформованості позитивних відносин з емоційного критерію. Вони частіше виявляють індиферентне, байдуже ставлення до однолітків або дають правильну відповідь, але при

цьому не можуть його мотивувати. Наприклад, Ірина Г. сказала: «Коля відповів мамі:« Я зараз дограю і не буду кричати ». Ліза К. дала відповідь: «Маша підбігла до Лесі і запитала:« Тобі дуже боляче? ». Вона ж не може одна грати ».

25% дітей знаходяться на низькому рівні сформованості позитивних відносин з емоційного критерію. Такі діти в більшості випадків виявляють негативні почуття: заздрість, егоїзм, нетерпимість. Наприклад, Кирило С. запропонував таке закінчення історії: «Тоді Іванко відібрав свою іграшку у Паші і не став з ним дружити!».

Результати діагностики сформованості позитивних відносин з поведінкового критерію під час дослідно-пошукової роботи представлені в додатку 5 та на діаграмі (рис. 3).

Рис. 3. Рівні сформованості позитивного ставлення у дітей за поведінковим критерієм на констатуючому етапі.

Дошкільнята, які мають середній рівень сформованості позитивних відносин за поведінковим критерієм (55%) періодично спостерігають і втручаються в дії однолітка, іноді негативно оцінюючи ці дії (насміхаються, підколюють), деякі діти дають демонстративні оцінки, порівнюючи

однолітка з собою. Вони погоджуються з негативними і позитивними зауваженнями вихователя іншим дітям. Можуть допомогти товаришеві, але після того, як самі впораються з роботою.

Такі діти проявляють мінімально необхідні навички позитивної взаємодії в групі, але не проявляють достатньої активності на заняттях з художньої праці, покладаючись на більш активного однолітка. Частіше вони намагаються уникати конфліктів, якщо поряд знаходиться педагог. Залишаючись без нагляду дорослих, іноді вступають у конфлікти з іншими дітьми. Можуть проявляти самостійність у діяльності, але обговорювати спільні дії не вміють.

45% дошкільнят мають низький рівень сформованості позитивних відносин за поведінковим критерієм. Вони виявляють слабкий інтерес до дій інших дітей, оцінюють дії однолітків частіше негативно. Такі дошкільники підтримують осуд дорослого на адресу товаришів або не звертають уваги на зауваження. Допомагають один одному тільки під тиском. Частина з цих дітей були зосереджені тільки на власній роботі, майже не звертаючи уваги на те, що у конвертах інших хлопців є потрібні їм предмети. Інші діти вихоплювали потрібні малюнки у друзів або набридливо випрошували, не вміючи організувати взаємодію.

Результати дослідження рівня сформованості позитивних відносин в групі на констатуючому етапі дослідно-пошукової роботи представлені в таблиці 3.

Таблиця 3

Рівні сформованості позитивного ставлення дітей середнього дошкільного віку на констатуючому етапі.

Критерії сформованості позитивного ставлення	Рівні сформованості позитивного ставлення		
	Низький	Середній	Високий
Когнітивний	35%	65%	0%
Емоційний	25%	65	10%
Поведінковий	45%	55%	0%

35% старших дошкільнят виявили низький рівень знань і уявлень про поведінку і почуття інших людей, а також недостатньо широкі уявлення про способи організації позитивних відносин з оточуючими, нормах і правилах спілкування. 25% дітей не виявляють потреби у взаємодії з однолітками, не виявляють дружелюбності, чуйності і терпимості. 45% дітей не вміють будувати відносини з оточуючими на основі дружелюбності, доброзичливості, чуйності, терпіння.

Отже, проведена діагностика дозволила встановити недостатній рівень сформованості позитивних відносин у дітей середнього дошкільного віку на експериментальному етапі дослідно-пошукової роботи. Найвищі результати сформованості позитивних відносин у дітей простежуються по емоційному критерієм, найнижчі - за поведінковим. Це говорить про те, що в даній групі дошкільнята емоційно готові до позитивних відносин, однак у них немає достатніх знань про способи їх прояву і достатнього практичного досвіду позитивних відносин. Таким чином, можна зробити висновок про необхідність формування позитивних відносин у дітей середнього дошкільного віку.

2.2 Емпіричне вивчення емоційних переживань як чинника розвитку довольної поведінки в дітей середнього дошкільного віку в процесі художньої праці.

На цьому етапі роботи здійснювалося формування когнітивного, емоційного і поведінкового компонентів доброзичливого ставлення у середніх дошкільнят в процесі художньої праці за допомогою комплексу творчих прийомів .

В комплексі використовувались різні педагогічні прийоми:

- прийоми ігротерапії: ігри «Клеєний дощик», «Створи диво», «Машини»;
- виготовлення подарунка для друга;
- релаксаційні прийоми: вправа «Я допомагаю іншим»;
- програвання альтернативних ролей: вправа «Турбота про друга»;
- програвання проблемних ситуацій: вправа «Ситуації», гра «Килим світу»;
- вправи психогімнастики: «Дзеркало», «Передай настрої»;
- вправи на розпізнавання емоцій: «Як ти себе відчуваєш?»;
- вправи на виділення емоцій: «Вибери маску» і ін;
- гри на практичну взаємодію: «Камінь мудрості», «Квітковий дощ».

Всі ігри розділені на три групи:

- ігри, спрямовані на формування уявлень про доброзичливе ставлення і його складових, способи його організації, усвідомлення дітьми норм і правил доброзичливого спілкування;
- ігри, спрямовані на формування відчуттів доброзичливого ставлення, переживання почуттів, пов'язаних з його складовими;
- ігри, спрямовані на формування досвіду доброзичливих відносин, вираз їх у поведінці.

Згідно з визначенням, даним у п. 1.1., були виділені наступні складові позитивних відносин, які формувалися в процесу художньої діяльності: позитивна установка на партнера (симпатія), емпатія (співпереживання, співчуття, сприяння), доброзичливість, увага до іншого, взаємодопомога.

При реалізації комплексу творчих прийомів дотримувалися наступні дидактичні принципи:

- принцип створення емоційно-позитивного середовища, атмосфери співробітництва між усіма учасниками;
- принцип контрасту, який полягає в постановці дитини в різні позиції, наприклад, доброзичливу і ворожу, миролюбну і агресивну; дошкільнику не нав'язується спосіб поведінки, він сам приймає внутрішньо той чи інший стан;
- принцип відсутності змагального начала в іграх, яке провокує дітей на прояв конкурентних, демонстративних реакцій.

При складанні комплексу прийомів використовувався матеріал з робіт Н. Р. Калініної , В. Р. Маралова , К. Фопеля , О. В. Хухлаєвої .

Прийоми та вправи проводилися в різний час: під час самостійної діяльності дітей в процесі художньої праці. Проводилися вони в колективній формі, груповий, іноді – в індивідуальній.

Наведемо приклади творчих прийомів, включених в комплекс, і опишемо, як вони проводилися.

Вправи, спрямовані на формування уявлень про доброзичливе ставлення і його складових (когнітивний компонент позитивного ставлення).

Ігрова вправа «Будиночки».

Мета: дати уявлення про такому відношенні, як симпатія – антипатія. Кожній дитині пропонується набір картинок із зображенням подарунків для свого друга . Потрібно зробити аплікацію, поселивши добрий подарунок в будиночок з великими вікнами, а який не сподобався – в будиночок з маленькими вікнами. Після виконання завдання діти з подивом виявили, що

кожен симпатизує різним подарункам. «Невже тобі подобаються шахмати? – запитала Поліна у Колі. – Це так нецікаво!» Вихователю довелося пояснити, що у кожного свій смак, свій інтерес, своє зацікавлення. Потрібно поважати чужі бажання, вподобання та один одного. Для одного це може бути найкраще та найцікавіше заняття в житті, а для когось й справді нецікаво та нудно. Але ми повинні поважати один одного.

Ігрові вправи «Чарівні засоби розуміння».

Мета: дати уявлення про засоби і способи передачі почуттів, відносин; про засоби впливу на іншого.

Спочатку проводилася вступна бесіда, спрямована на усвідомлення того, як можна допомогти людині, якій сумно, погано; кожен може надати допомогу тому, хто її потребує. Вихователь ставив дітям такі питання:

- Коли вас образили, покарали, вам погано, важко, що вам допомагає? (Нам легше, коли нас пожаліли, погладили ласкаво поговорили.)
- Є люди, з якими вам особливо подобається спілкуватися. Чим вони відрізняються від інших? Чому з ними приємно спілкуватися? (Ласкавий голос, посмішка, добрий погляд, приємні дотики, вміння слухати і т. д.)
- Такі засоби спілкування можна назвати «чарівними». Чому? (Вони можуть змінити настрій, сумного перетворити у веселого.)
- Чи можете ви самі застосовувати ці засоби? Коли?

Дітям пропонується по черзі повторити різним голосом, з різною інтонацією, з різними почуттями фрази (радісно, сумно, з образою, задумливо): «Дай мені цю машинку», «Підемо пограємо» та ін.

Гра «Що я відчуваю?».

Мета гри: розширювати уявлення про різних почуття і стосунки, способах їх прояви.

Діти сідають у коло. Один з них виходить на середину і без слів показує якесь загадане почуття. Інші повинні відгадати, яке почуття показує ведучий.

На перших порах для дітей виявилось складним загадати певне почуття. Тому в перший раз провідним був вихователь, який з допомогою рухів, міміки показав, як йому неприємно прокидатися по дзвінку будильника. Діти здогадалися: «Вам щось не подобається», «Ви незадоволені», «Це ви будильник так стукнули!», «Вам не хотілося, щоб він дзвенів». Потім вихователь допомагав дітям задумати почуття, при цьому воно іноді визначалося вихователем, а іноді ставилася тільки ситуація. Наприклад, пропонувалися такі ситуації: мама дала тобі на обід блюдо, яке ти не любиш, покажи особою, рухами, що тобі це дуже не подобається; ти прийшла в дитячий сад і побачила, що дівчатка вже взяли твою найулюбленішу ляльку пограти, покажи свої почуття. Ситуації обговорювалися з дітьми індивідуально, інші відгадували почуття і відносини ведучого.

Вправи, спрямовані на формування відчуттів доброзичливого ставлення, переживання почуттів, пов'язаних з його складовими (емоційний компонент позитивного ставлення).

Ігрова вправа «Комплімент сусідові».

Мета вправи: емоційне переживання симпатії – антипатії шляхом моделювання поведінки, яке ставиться дитина та інші люди. Діти сидять у колі. Вихователь просить кожну дитину сказати комплімент своєму сусідові. При виконанні цієї вправи не всі діти змогли з першого разу сказати комплімент сусідові. Деякі відмовилися відповідати або виголосили абстрактні слова, зовсім не відносяться до конкретного дитині. У процесі вправи вихователю довелося провести міні-бесіди, допомагаючи знайти хороше в дітях, особливо таких, які не вміють ладити з дітьми. У результаті не тільки учасники гри побачили своїх товаришів з несподіваної сторони, але і самі вони поглянули на себе по-іншому. Таким чином, проста вправа, на наш погляд, має великий ефект у формуванні дружніх відносин. Після чого діти виготовили подарунки для своїх друзів. В процесі виготовлення діти звертались один до одного, цікавились кому що подобається, який колір, які є інтереси. Говорили один до одного: «Подивись,

як я зробив!», «Подивись, як явмію!», «Подивись, як у мене вийшло!», «Як в тебе гарно вийшло! Відбувався активний обмін позитивними емоціями.

Ігрова вправа «Розігрування ситуацій».

Мета вправи: емоційне переживання симпатії – антипатії шляхом моделювання поведінки, яка ставиться дитиною та іншими людьми. Були запропоновані такі ситуації. Жила-була дівчинка, з якою ніхто не хотів дружити. Це була зла і жадібна дівчинка, вона ніколи ні з ким не ділилася, нікому не допомагала і з усіма сварилася. Як допомогти цій дівчинці? Що б ви зробили, щоб дівчинка стала доброю? З якими хлопцями приємніше дружити? Дівчинка принесла з дому ляльку. Але чомусь усі казали, що її лялька негарна і з нею не хочеться грати. Дівчинка образилась, заплакала. Як допомогти цій дівчинці? Що зробити, щоб її лялька сподобалася хлопцям? Діти сказали, що приємніше дружити з добрими дівчатками і хлопчиками, які готові допомогти і поділитися. Жадібну дівчинку пропонували перевиховати, сказати їй, що треба бути доброю, пояснити, що ніхто не любить злих і жадібних. На щастя, в групі знайшлася одна дитина, яка була готовий грати з жадібною дівчинкою, всім ділилася з нею, жаліла її і не ображалася на неї, тому що «якщо ти будеш добрим зі злою людиною, то вона теж стане доброю».

Ігрова вправа «Подарунок по колу».

Мета вправи: розвиток уміння відчувати один одного, розуміти один одного, розвиток емпатії.

Діти сидять у колі. Вихователь пропонує дітям зробити сусідові праворуч вигаданий подарунок. Для того, щоб спрямувати фантазію дітей у потрібне русло, вихователь сказав: «Подумайте, який подарунок вашому сусідові зараз особливо потрібний. Що б ви хотіли подарувати саме цій людині?» Подарунок можна було описати словами або жестами. Спочатку діти «дарували одне одному машини та літаки, але, послухавши, як це робить вихователь, стали «дарувати» нову ляльку, гарний настрій, усмішку, «велике червоне яблуко», м'які тапочки, «щоб не муляли ніжки».

Вправи, спрямовані на формування досвіду позитивних відносин, вираз їх у поведінці (поведінковий компонент позитивного ставлення).

Ігрова вправа «Програвання ситуацій».

Мета вправи: навчання дружлюбної поведінки.

Дітей просять програти задані ситуації, використовуючи «чарівні засоби розуміння»:

- Ти бачиш як на заняття у твого друга не виходить правильно скласти аплікацію. Що зробиш?
- Тобі дуже зробити іграшку власними руками ,таку ж як у Марійки,але в тебе не виходить.
- Ти образив свого друга.
- Ти знаходишся на занятті. Тобі дуже хочеться бути черговим, але черговий зараз – Назар.

Програвачи задані ситуації, більшість дітей показали недостатньо сформоване вміння користуватися засобами ненасильницької взаємодії і показувати доброзичливе ставлення. Наприклад, розігруючи ситуацію «Як у друга не виходить скласти аплікацію», Філіп сказав: «Я підійду й намагатимусь допомогти правильно викласти та заспокоїти друга». У ситуації «Ти образила свою подругу» Софія не могла знайти слів для того, щоб попросити вибачення: «Прости мене, Лізо, ти ж сама винна». Тому кожна ситуацію розігрували по кілька разів, вибираючи за допомогою вихователя найбільш позитивну модель поведінки.

Ігрова вправа «Втрачена рукавиця».

Мета вправи: дати розуміння того, що в кожній ситуації можлива не одна модель поведінки; вчити вибирати моделі поведінки.

Вихователь розповідає: Взимку діти грали на майданчику: ліпили сніговика, кидалися сніжками. Катя втратила рукавицю, у неї замерзли руки, пальці зовсім не слухали. Дівчинка намагалася зігріти руки своїм диханням, але це погано виходило. Костя, побачивши це, сказав: «Ех, ти, Маша-

растеряша! Хіба можна взимку без рукавиць? ». Далі дітей просили розіграти продовження історії: Як би в цьому випадку вчинив твій улюблений казковий герой? Як би вчинили різні діти? Як би вчинив ти? Простіше всього виявилось вирішити цю ситуацію від імені казкового героя. Вибрані дітьми герої – фея Вінкс, Маша, три богатирі, Буратіно, Людина-Павук – запропонували Каті свої рукавиці. Різні варіанти поведінки були запропоновані від імені вигаданих дітей. Наприклад: хлопчик був жадібний і сказав Каті: «Піди додому за іншими рукавицями». Або: хлопчик був добрий, він пошкодував Катю і віддав їй свої рукавиці. Набагато складніше було для дітей вибрати свою поведінку в даній ситуації, особливо після того, як вихователь уточнила: Ви колись пробували грати в сніжки без рукавиць? Сніг дуже холодний, руки швидко замерзають. Якщо віддаси Каті свої рукавиці, самому стане незручно і холодно.

Вибираючи модель своєї поведінки, більша частина дітей обмежилася порадами Каті сходити додому за новими рукавицями. Були дошкільнята, які незважаючи ні на що віддали свої рукавиці Каті. Під час обговорення з'ясувалося, що більшості хлопців сподобався варіант, запропонований Іриною: «Я віддам свої рукавиці Каті, хай вона пограє, а потім я пограю. Так і будемо мінятися». Марійка запропонувала на одному з занять спробувати зробити рукавиці самостійно! Діти дуже позитивно відреагували.

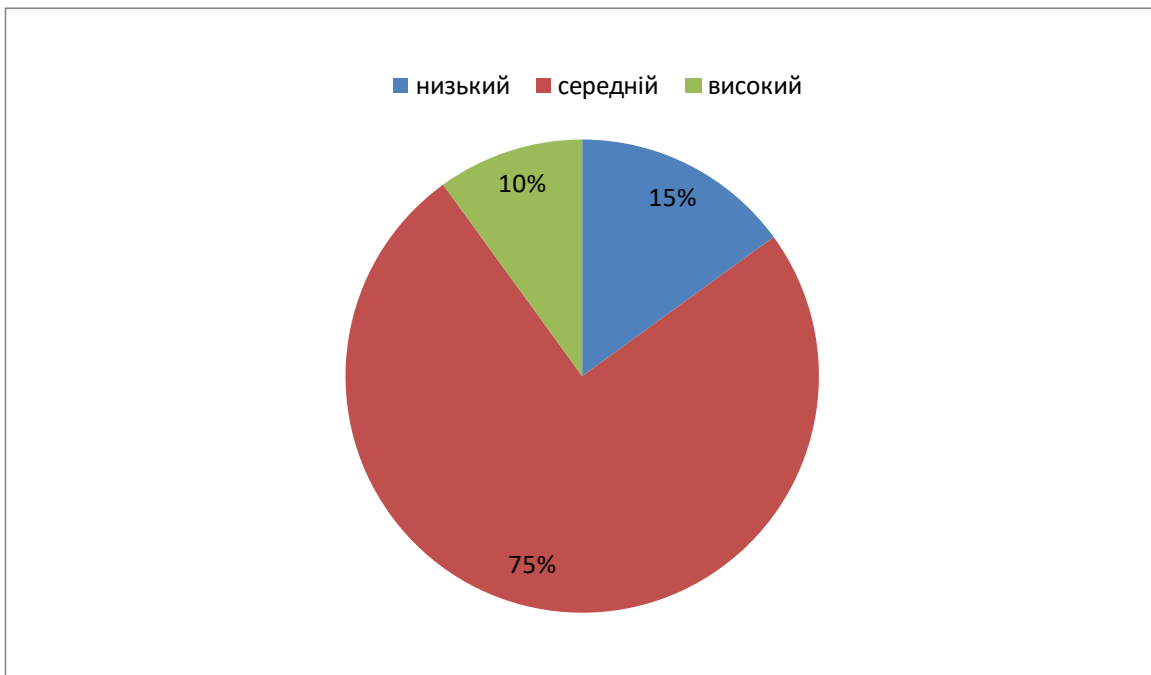
Вправи чітко виявляли процес зближення дітей і формування позитивних відносин.

Таким чином, був складений і реалізований в практичній діяльності комплекс творчих прийомів, спрямований на формування позитивного ставлення у дітей середнього дошкільного віку.

2.3 Результати формувального та констатувального етапів

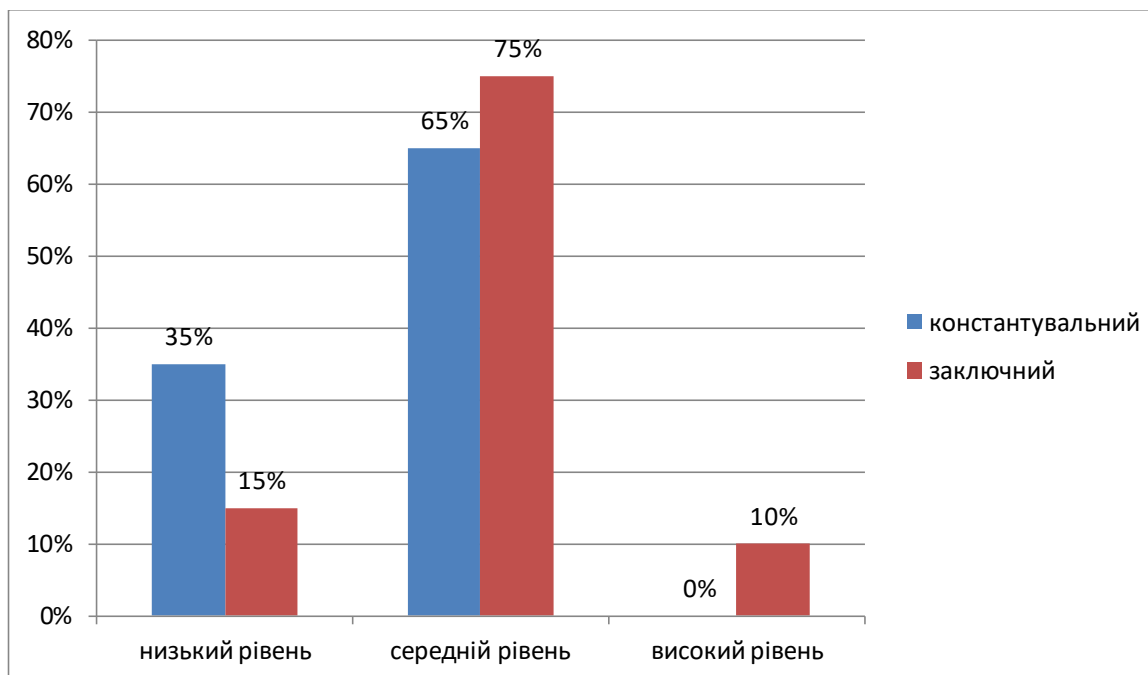
Для визначення ефективності комплексу вправ та творчих прийомів була проведена повторна діагностика сформованості позитивного ставлення у дошкільників в процесі художньої праці. При цьому використовувалися ті ж діагностичні методики, що і на констатувальному етапі дослідно пошукової роботи.

На рис.4 представлені результати дослідження рівня сформованості позитивного ставлення у дітей середнього дошкільного віку в процесі художньої праці за когнітивним критерієм.

Рис. 4. Рівні сформованості позитивного ставлення у дітей за когнітивним критерієм на заключному етапі роботи.

На рис. 5 показана порівняльна діаграма рівнів сформованості позитивного ставлення у дітей.

Рис. 5. Динаміка формування позитивних відносин у дітей середнього дошкільного віку за когнітивним критерієм.

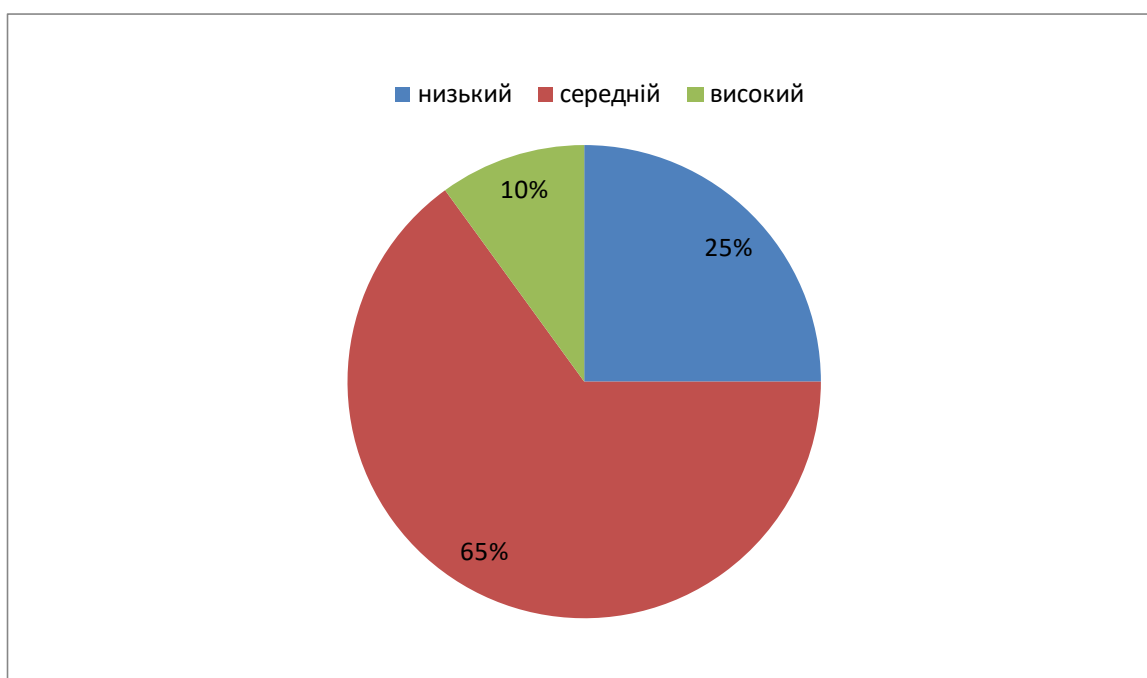
У групі з'явилися діти (10%) з високим рівнем сформованості позитивного ставлення за когнітивним критерієм. Вони мають чіткі уявлення про форми прояву почуттів іншої людини, способи прояви позитивного ставлення до однолітків. Ці діти усвідомлюють необхідність прояву доброзичливості, терпимості, чуйності по відношенню до іншого і знають, як це зробити.

Число дошкільнят із середнім рівнем сформованості позитивного ставлення за когнітивним критерієм збільшилася на 10%. Ці діти мають часткові уявлення про норми, правила спілкування, способи прояву позитивного ставлення. Вони не завжди переконані в необхідності прояву доброзичливості й терпимості, вказують на певні умови, при яких будуть доброзичливі по відношенню до інших.

На низькому рівні сформованості позитивного ставлення за когнітивним критерієм в процесі художньої праці знаходяться на 20%

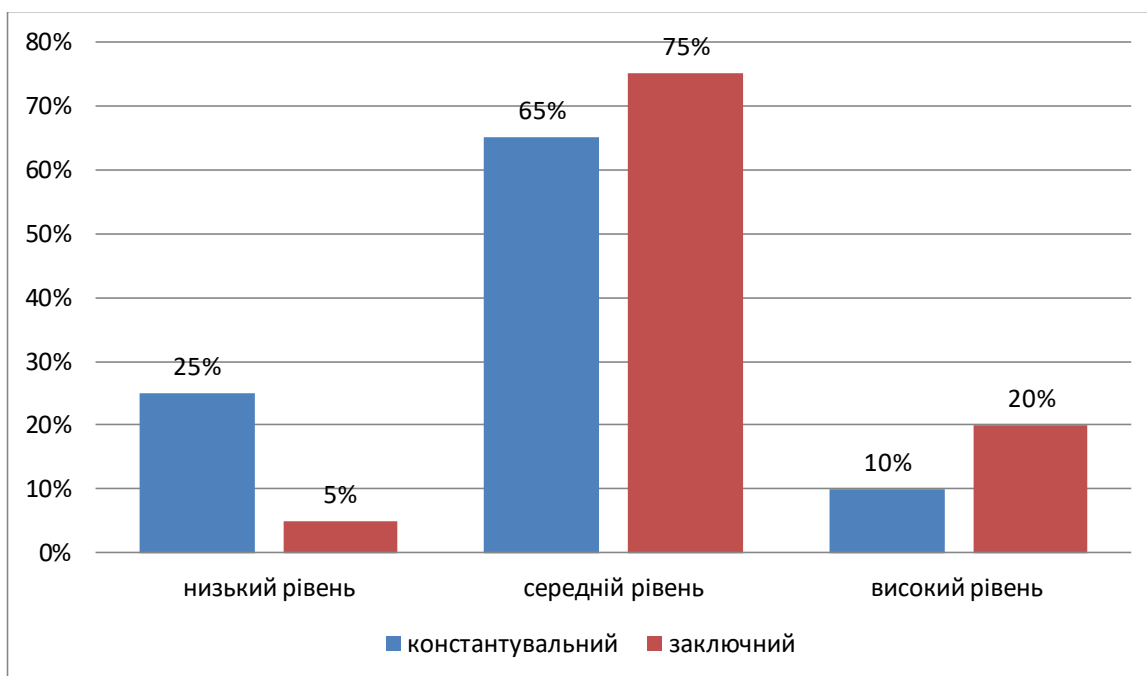
дошкільнят менше. Навіть ті діти, які залишилися на низькому рівні, показали певну позитивну динаміку в розвитку уявлень про норми і правила поведінки, способи прояви позитивного ставлення. Однак ці діти мають ще малий обсяг знань і уявлень про дружелюбність, доброзичливість, терпимість і форми їх вираження.

Результати діагностики сформованості позитивного ставлення в процесі художньої праці за емоційним критерієм представлені на рис. 6.

Рис. 6. Рівні сформованості позитивного ставлення у дітей за емоційним критерієм в процесі художньої праці на заключному етапі роботи.

Порівняльна діаграма (рис. 7) показує динаміку формування позитивного ставлення у середніх дошкільників в процесі художньої праці за емоційним критерієм.

Рис. 7. Динаміка формування позитивних відносин у дітей за емоційним критерієм в процесі художньої праці.

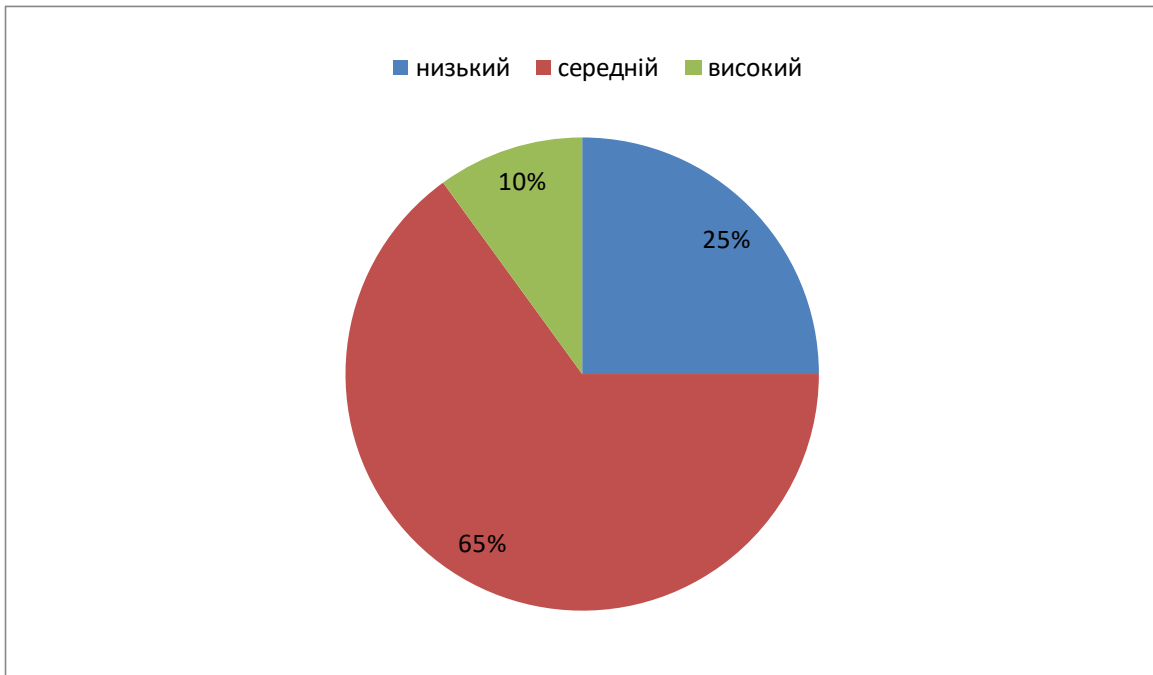
На 10% дошкільнят більше мають високий рівень сформованості позитивного ставлення в процесі художньої праці за емоційним критерієм.

Ці діти завжди мають позитивний настрій на взаємодію з однолітками, радіють успіхам товаришів, засмучуються через їх невдачі. Вони можуть стримувати свої почуття при необхідності, усвідомлюючи необхідність дружнього і доброзичливого ставлення.

10% дошкільнят перейшли на середній рівень сформованості позитивного ставлення за емоційним критерієм. Такі діти мають позитивний настрій на взаємодію з однолітками в більшості випадків. Однак частіше виявляють співчуття тільки по відношенню до близьких друзів, до інших дітей можуть бути байдужі. Не завжди усвідомлюють необхідність позитивного ставлення і можуть не стримати почуття агресії, нетерпимості.

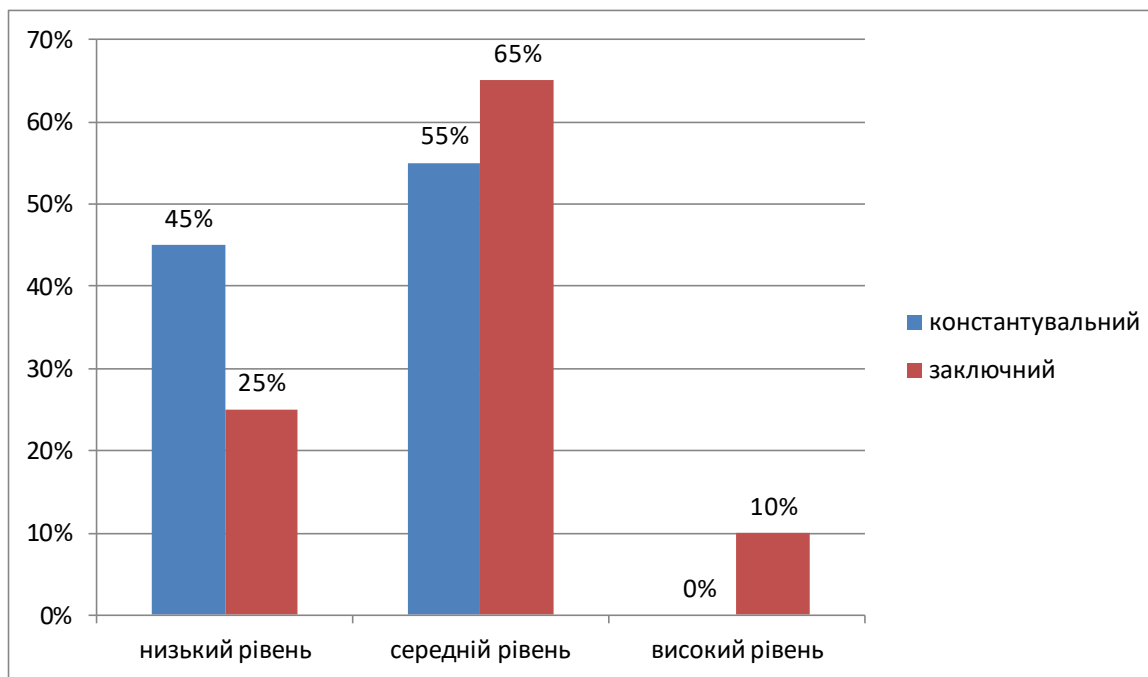
На 20% зменшилася кількість дітей з низьким рівнем сформованості позитивного ставлення з поведінкового критерію. У групі залишилася тільки одна така дитина. Вона не має позитивного настрою на взаємодію з однолітками, часто проявляє егоїзм, нестриманість або байдужість.

Результати діагностики позитивного ставлення середнього дошкільного віку за поведінковим критерієм в процесі художньої праці на заключному етапі дослідно-пошукової роботи представлені на діаграмі (рис. 8).

Рис. 8. Рівні сформованості позитивного ставлення у дітей за поведінковим критерієм в процесі художньої праці на заключному етапі роботи.

Динаміку формування позитивного ставлення за поведінковим критерієм в процесі художньої праці можна простежити по діаграмі на рисунку 9.

Рис. 9. Динаміка формування позитивних відносин у дітей за поведінковим критерієм в процесі художньої праці.

Високий рівень позитивного ставлення за поведінковим критерієм в процесі художньої праці мають 10% дошкільнят у групі. Діти активно цікавляться діяльністю однолітків, дають їй позитивні оцінки, засмучуються і радіють за інших. Вони можуть надати безкорисливу допомогу, охоче поступаються іншим в іграх і повсякденному житті, не відчуваючи при цьому себе гірше.

Середній рівень сформованості позитивного ставлення за поведінковим критерієм в процесі художньої праці на заключному етапі роботи мають на 10% дошкільнят більше, ніж на констатуючому. Такі діти періодично цікавляться діями однолітків, частіше дають їм демонстративні оцінки, постійно порівнюючи їх зі своїми. Вони надають допомогу іншим у випадках, коли самі залишаються в виграві від цього, можуть проявляти заздрість і радіти невдачам інших.

25% дітей у групі залишаються на низькому рівні доброзичливого ставлення за поведінковим критерієм. Вони мало звертають уваги на те, що відбувається з однолітками, завжди підтримують дорослих осуду на адресу інших, критично реагують на похвалу на адресу інших. Допомога товаришам вони практично не надають або надають під тиском дорослого.

В іграх і повсякденному житті ці діти ніколи не поступаються іншим дітям, виявляючи агресивність або байдужість.

Таблиця 4 представляє порівняльні результати сформованості позитивного ставлення у середніх дошкільників в процесі художньої праці на констатуючому і заключному етапах роботи.

Таблиця 4

Рівні сформованості позитивного ставлення у дітей середнього дошкільного віку в процесі художньої праці на констатуючому і заключному етапах роботи.

Критерії сформованості позитивного ставлення	Рівні сформованості позитивного ставлення					
	Низький		Середній		Високий	
	Контр.	Закл.	Контр.	Закл.	Контр.	Закл.
Когнітивний	35%	15%	65%	75%	0%	10%
Емоційний	25%	5%	65%	75%	10%	20%
Поведінковий	45%	25%	55%	65%	0%	10%

Таблиця дозволяє побачити, що в ході дослідно-пошукової роботи формування позитивного ставлення за когнітивним, емоційним, поведінковим компонентом в процесі художньої праці мала позитивну динаміку. На більш високому рівні сформованості у дітей даної групи, як і раніше знаходиться емоційний компонент позитивного ставлення. На більш низькому рівні – поведінковий компонент.

Таким чином, можна зробити висновок про ефективність складеного

комплексу ігрових прийомів для формування позитивного ставлення у дітей середнього дошкільного віку в процесі художньої праці.

Висновки до 2 розділу

У практичній частині дослідно-пошукової роботи було визначено критерії і показники сформованості позитивного ставлення у дітей середнього дошкільного віку в процесі художньої праці. Проведена діагностика показала недостатній рівень позитивного ставлення у дітей в процесі художньої праці групи за всіма критеріями.

Далі був складений і реалізований в практичній діяльності комплекс творчих прийомів, спрямований на формування позитивного ставлення в групі дітей середнього дошкільного віку в процесі художньої праці. До нього увійшли вправи на формування уявлень про позитивне ставлення і його складових, способи його організації; на формування відчуттів позитивного ставлення, переживання почуттів, пов'язаних з його складовими; на формування досвіду позитивного ставлення, вираження його в поведінці.

Повторна діагностика на заключному етапі роботи показала позитивну динаміку у формуванні всіх компонентів позитивного ставлення дітей в процесі художньої праці. Тому був зроблений висновок про ефективність складеного комплексу вправ та прийомів.

Проведена дослідно-пошукова робота була присвячена проблемі пошуку педагогічних прийомів для формування позитивного ставлення в групі дітей середнього дошкільного віку в процесі художньої праці.

Аналіз педагогічної та психологічної літератури дозволив визначити відносини людини як цілісну систему індивідуальних, виборчих, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності. Дослідження сучасних вчених з проблем розвитку гуманних, доброзичливих, позитивних, толерантних, ненасильницьких відносин дали можливість визначити доброзичливі відносини в групі дітей дошкільного віку як відносини, в яких

проявляється позитивна установка на партнера, емпатія (співпереживання, співчуття, сприяння), доброзичливість, увага до іншого, прагнення до взаємодопомоги і взаємодії без насильства. У структурі позитивного ставлення можна виділити когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти.

Також було встановлено, що психологічні особливості позитивного ставлення у середньому дошкільному віці зумовлені специфічними рисами дітей цього віку: активізацією потреби у спілкуванні з однолітками, розвитком довільності поведінки, появою первинних етичних інстанцій, виникненням інтересу до внутрішнього світу іншої людини, його почуттів і переживань. Самосвідомість і ставлення дошкільника до однолітків засновані на суб'єктному та об'єктному засадах і розвиваються в єдності. З віком співвідношення між суб'єктним і об'єктним початками змінюється, що і визначає характер ставлення до себе та інших. Домінування об'єктного початку самосвідомості представляється причиною деяких проблемних форм ставлення до однолітків.

Також були проаналізовані педагогічні прийоми формування позитивного ставлення у дітей середнього дошкільного віку в процесі художньої праці. Серед них показ способів роботи, виконання практичних вправ, планування, конструювання, художнє слово, приучення, переконання, роз'яснення, навіювання, приклад, етичні бесіди, заохочення і покарання та ін. Дослідники однакові в думці, що формувати позитивні стосунки дошкільнят слід в спільному житті і різних видах діяльності: театралізованої, проектної, ігрової, образотворчої, трудової і т. д. Особливу роль у формуванні позитивних відносин ми відводимо художній праці.

У практичній частині роботи було визначено критерії і показники сформованості позитивного ставлення у середніх дошкільників в процесі художньої праці, а також складений і реалізований на практиці комплекс вправ та прийомів, спрямований на формування позитивного ставлення. Порівняльний аналіз результатів дослідно-пошукової роботи показав

позитивну динаміку формування позитивного ставлення у дітей за всіма критеріями в процесі художньої праці.

Таким чином, можна зробити висновок про ефективність складеного комплексу вправ та прийомів для формування позитивних взаємин в групі дітей середнього дошкільного віку.

Загальні висновки

Вивчення, аналіз та узагальнення бібліографічних джерел з проблеми формування позитивних взаємин в трудовій діяльності у дітей середнього дошкільного віку дозволило встановити, що ця проблема є актуальною в педагогічній теорії та практиці, має соціальну значущість і потребує подальшого вивчення.

Важливим компонентом виховання дітей дошкільного віку – є саме трудове виховання, яке є незамінним для розвитку дитини. Трудова діяльність сприяє розвитку усіх психічних процесів, є засобом особистісного розвитку дитини.

Сучасна методика трудового виховання дітей дошкільного віку ґрунтується на науково-методичних засадах, розроблених протягом ХХ століття. На сьогоднішній день етап розвитку освіти трудового виховання розглядається як цілеспрямований та значимий процес формування у дітей трудових навичок і вмінь, поваги до праці дорослих, звички до трудової діяльності.

Не дивлячись на багаторічний досвід та велику кількість досліджень різних аспектів трудового виховання, що безсумнівно, доводять його необхідність, значимість та користь, цій проблемі приділяють доволі мало уваги.

У нашому дослідженні ми переконалися, наскільки важливого значення мають позитивні стосунки в групі. Саме в дошкільному віці стосунки між дітьми мають вагомий вплив на розвиток та становлення дитини як особистості. Можемо сказати, що взаємини на заняттях з художньої праці формують здатність дитини входити в колектив, діяти разом, допомагати один одному, звертати увагу на настрій товаришів, проявляти свої почуття та емоції, встановлювати дружні та позитивні взаємини. У дітей виховується гуманне ставлення до своїх товаришів, вміння рахуватися з думкою інших, та приймати оцінки своєї роботи від інших.

Були визначені критерії та показники сформованості позитивного ставлення в процесі художньої праці : когнітивний, емоційний і поведінковий.

Проведена діагностика дозволила встановити недостатній рівень сформованості позитивних відносин у дітей на експериментальному етапі дослідно-пошукової роботи. Отриманні результати показали о необхідній цілеспрямованій роботі по формуванню позитивних відносин у дітей середнього дошкільного віку в процесі художньої праці.

На формувальному етапі був розроблений та реалізован комплекс прийомів, вправ та занять з формування позитивних взаємин в художній праці. Ми змогли чітко оцінити зміни у розвитку взаємин дітей. Під час реалізації комплексу ,ми бачили реальні зміни в спілкуванні дітей. На заняттях ,при виконанні вправ у дітей відбувався обмін деталями, діти зверталися за допомогою один до одного, вислуховували ,реагували і допомагали один одному. Це свідчить про ефективність розробленого комплексу при створенні необхідних умов організації художньої праці.

В результаті проведеної роботи за поведінковим критерієм в процесі художньої праці на заключному етапі 5% дітей залишились на низькому рівні, 75% середнього рівня та 20% високого рівня. Під проведення нашого дослідження на 20% зменшилася кількість дітей з низьким рівнем сформованості позитивного ставлення.

На підставі виконаної роботи і аналізу отриманих результатів можна стверджувати , що поставлені мета і завдання дослідження виконані.

Список використаних джерел

1. Андриющенко Т. К. Організація освітнього процесу з формування у дошкільників здоров'язбережувальної компетентності / *Науковий вісник*. 2014. Спецвипуск “Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти”. С. 3 – 11.
2. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш; Авт. кол-в: Богуш А.М., Беленька Г.В., Богініч О.Л., Гавриш Н.В., Долинна О.П., Ільченко Т.С., Поніманська Т.О., Піроженко Т.І., Сідельнікова О.Д., Шевчук А.С., Якименко Л.Ю. – К.: Видавництво, 2012. 26 с.
3. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч.посіб.: Академвидав, 2012. 256 с.
4. Беленька Г. В. Види дитячої праці та її вплив на розвиток особистості у дошкільному віці . *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2010. № 1. С. 4.
5. Беленька Г. В. Зростання дошкільника в праці / Г. В. Беленька. – К. :Шкільний Світ, 2010. 112 с.
6. Беленька Г. В. Формуємо комунікативні навички в праці . *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2015. № 3. С. 42-49.
7. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. К. : Фенікс, 2014. 115 с.
8. Богуш А. М. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. Київ : Видавничий Дім "Слово", 2010. 304 с.
9. Богуш А.М. Дошкільна і початкова ланки освіти – сходинки наступності . *Збірник наукових праць* 2017. № 28. С.23–26.
10. Богуш А.М. Шляхи до милосердя і любові . *Дошкільне виховання*. 2001. №2. С. 3-4.

11. Воропай Т. М. Виховання дітей старшого дошкільного віку засобами художньої праці . *Бібліотечка вихователя дитячого садка*. 2003. № 11–12, червень. С. 11–13.
12. Година Г.Н. Виховання позитивного ставлення до праці / за. ред. А.М. Виноградової : Просвещение. 1987. № 12. С. 74-83.
13. Голота Н.М. Особистісно-орієнтований підхід в процесі навчання художній праці дітей дошкільного віку // *Наукові записки: Зб. наук. ст. НПУ ім. М.П.Драгоманова – К.: НПУ, 1998. - Вип. 3. - С. 106-111.*
14. Голота Н.М. Розвиток художніх і конструктивних умінь як становлення професійної майстерності майбутнього вихователя // *Наука і сучасність: Зб. наук. пр. НПУ ім. М.П.Драгоманова – К.: ІЗМН, 1998. - Ч. II. - С.29-34.*
15. Горунувич Е. Содержание и методика обучения детей 5–6-летнего возраста декоративной деятельности и ручному художественному труду. Минск, 1989. – 66 с.
16. Горшкова Е. Вчить дітей спілкуватися . *Дошкільне виховання*, 2006. №12. С.20 .
17. Грибовська А. А. Навчання дошкільнят декоративному малюванню, ліпленню, аплікації: конспекти занять / А.А. Грибовська. : Скрипторій, 2008. – 151 с.
18. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. К. : Либідь, 1997. – 373 с
19. Гуріна З. Допоможемо малюкові зростати самостійним / *Дошкільне виховання*. 2006. № 11. С. 7-9.
20. Гурлева Т.С. Виховуємо відповідальність у дошкільників / *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2012. №5. С. 19-28.
21. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту: О. В. Огнев'юк; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н.І. Богданець-Білоskalенко; наук. ред.: Г.В. Беленька, М. А. Машовець;

- Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т імені Б. Грінченка Київ : Київ. ун-т імені Б. Грінченка, 2016. 304 с.
22. Долинна О., Низьковська О. Праця – ефективний засіб формування предметно-практичної компетенції дошкільників / Вихователь-методист дошкільного закладу. 2012. № 12. С. 16-27.
23. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – К. : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
24. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб., 2002. 368 с.
25. Дятленко Н. Лялька як персона, або нові можливості застосування ляльки в педагогічному процесі / Вихователь-методист дошкільного закладу. 2017. № 5. С. 9-14.
26. Журавель В. Креативність розвиває рухова діяльність / Дошкільне виховання. 2012. №12. С.13-16.
27. Закон України «Про освіту»: прийнятий Верховною Радою України 28 вересня 2017 р. № 2145 – VIII/М-во юстиції України. Офіц. вид. Київ, 2017. 380 ст.
28. Елагина М., Шеръязданова Х. О преодолении трудностей в общении / Дошкольное воспитание, 2005. №4. С.47.
29. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / Д. Б. Эльконин – Москва: Педагогика, 1989. 560 с.
30. Калинина, Р. Р. Тренинг развития личности дошкольника : занятия, игры, упражнения. – СПб. : Издательство «Речь», 2005. 160 с.
31. Карасьова К. В., Піроженко Т. О. Світ дитячої гри: навчально-методичний посібник / К. В. Карасьова, Т. О. Піроженко. – К. : Шк. світ, 2010. 128 с.
32. Кардашов В.М. Художньо-творчий розвиток особистості: теоретичний та методичний вимір: Монографія / Володимир Кардашов. – Мелітополь, ТОВ —Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2007. 256 с.

33. Калуська Л. В. Художня праця в дитячому садку / Л. В. Калуська. – К., 1995. 72 с.
34. Козліна О. В. Уроки ручної праці у дитячому садку та початковій школі О. В. Козліна. – Х. : Ранок, 2007. 64 с.
35. Коробкіна О. Г. Психологія розвитку та формування особистості дитини. Харків : ХНПУ, 2018. 76 с.
36. Колесникова І. С. Психологічні особливості дошкільного віку / Молодий вчений. 2018. №48.1. С. 14-16.
37. Коломинский Я. Л. Психология детского коллектива. Система личных взаимоотношений. Минск: Народная асвета. 2014. 240 с.
38. Кононко О. Л. Самостійність як чинник становлення моральної позиції у дошкільному дитинстві / Педагогіка і психологія. 1998. № 4. С. 12–24.
39. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): навч. посіб. для вищ. навч. закладів / Олена Леонтіївна Кононко. – К.: Освіта, 1998. – 225 с.
40. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід) / О.Л Кононко. – К. : Стилос, 2002. – 336 с.
41. Кононко О., Якименко Л. Розвиваємо соціальність дитини. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” / Наук. кер. та заг. ред. О. Л. Кононко. 2-е вид., випр. Київ: Світич, 2009. С. 91-109.
42. Корепанова М. В. Феномен образу "Я" і особливості його розвитку в дошкільному віці: навч. посіб./М. В. Корепанова.- Волгоград: Переміна, 2000.-120 с.
43. Корольчук М.С. Адаптація та її значення в системі психофізіологічного забезпечення діяльності / М.С. Корольчук // Вісник. збірник наукових статей київського міжнародного університету. Серія: педагогічні

- науки. Психологічні науки. – К. : Правові джерела, 2002. – Вип. 2. – С. 191–211.
44. Крамаренко А. М. Методика трудового навчання та художньої праці : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. напряму підготовки 6.010102 "Початкова освіта" / А. М. Крамаренко, К. І. Донських. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – Донецьк : ЛАНДОН-ХХІ, 2011. – 302 с.
45. Крулехт М.В. Трудове навчання як засіб формування відомий у праці і трудових умінь у дітей дошкільного віку // Формування системних знань і умінь у дітей дошкільного віку / Під ред. Т.І. Бабаєвої. Л., 1987.
46. Кудикіна Н. В. Психологія та педагогіка гри. // Відкритий урок: Розробки. Технології. Досвід. 2006. № 5-6. С. 27-50.
47. Лаврентьева Г. П. Культура общения дошкольников / Г. П. Лаврентьева. – К. : Рад. шк., 1988. 128 с.
48. Ладивір С. Родинні джерела духовності / Дошкільне виховання. 2012. № 5. С. 25–27.
49. Лисенко Н. Педагогіка українського дошкілля / Н. Лисенко, Н. Кирста: навч. посібн. – К.: Видавничий Дім "Слово", 2010. 360 с.
50. Максименко О. Розвиток мислення дітей на заняттях паперовою пластикою / О. Максименко // Мистецтво та освіта. – 2002. – № 3. – С. 35– 37.
51. Машовець М. А. Дитяча праця в сім'ї: за чи проти / Вихователь-методист дошкільного закладу. 2015. № 3. С. 50-55.
52. Мельник В. М. Мистецтво витинанки та аплікації: навч. посібн. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. С. 121-130.
53. Мельничук М. І. Виховання дітей дошкільного віку в трудовій діяльності (на матеріалі дошкільних закладів України кінця ХІХ – 30-х років ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Теорія і історія педагогіки" / Мельничук М. І. ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 1995. 27 с.

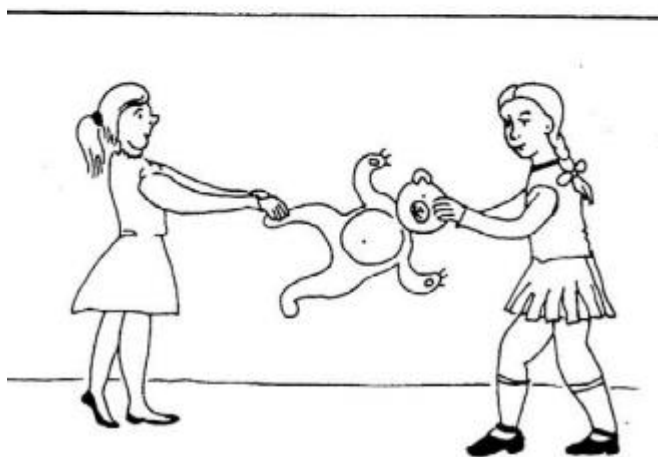
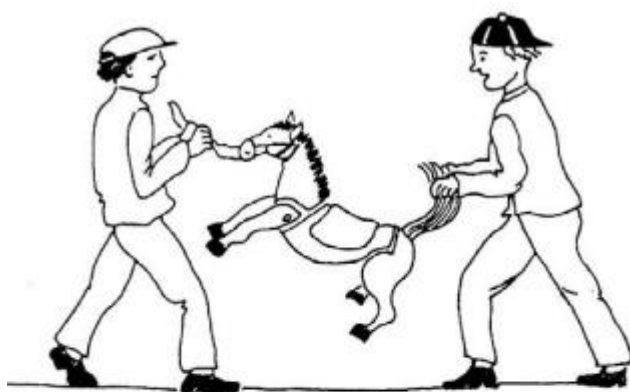
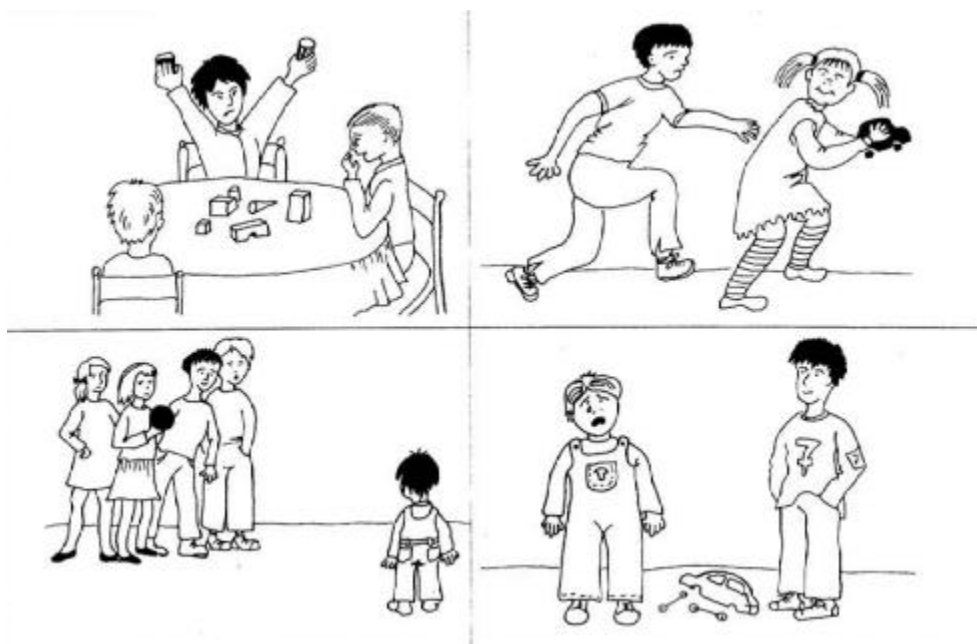
- 54.Методичні рекомендації до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина» (наук. ред. Г.В.Беленька), Київ, 2016.
- 55.Методичні матеріали до лабораторного практикуму навчальної дисципліни "Художня праця та основи дизайну" / уклад. С.І. Матвієнко, Т. Г. Коломоєць, О. В. Лісовець. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 119 с.
- 56.Новиков Н. И. О воспитании и наставлении детей / Избранные произведения. М.-Л. : Гос. изд-во худож.лит., 1951. С. 417-506.
- 57.Новик О. Дружити справа нелегка, але дружити треба вміти / Початкова школа. 2010. №4. С. 74 – 75.
- 58.Носков В.Р. Проблеми гуманізації дошкільного виховання / Педагогіка і психологія .2000. №1. С.77-82.
- 59.Павелків Р. В. Дитяча психологія: навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. – К.: Академвидав, 2008. 432 с.
- 60.Пасічник А.Торкнутися струн дитячої душі /Дошкільне виховання. 2012. №8. С. 7-10.
- 61.Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. К.: Педагогічна думка, 2001. 600 с.
- 62.Піроженко Т.О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку : навч.-метод.посіб. / Тернопіль : Мандрівець ,2010. 136с.
- 63.Писарчук О.Т. Особливості формування освітньо-розвивального середовища дошкільних освітніх закладів / О.Т. Писарчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2012. № 2.С. 44–51.
- 64.Поніманська Т.І. Дитина і соціум / Дошкільне виховання. 2004. №8. С.4-6.
- 65.Програма розвитку дитини дошкільного віку "Українське дошкілля" / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. – Тернопіль : Мандрівець, 2012. 264 с.

66. Програма розвитку дитини дошкільного віку "Я у Світі" (нова редакція). У 2ч. Ч.ІІ. Від трьох років до шести (семи) років / Аксьонова О.П., Аніщук А.М., Артемова Л.В., [та ін]; наук. кер. О.Л. Кононко. – Київ: ТОВ "МЦУФЕР-Україна", 2014. 452 с.
67. Психологический словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., и доп. – М.: Политиздат, 494 с.
68. Психологічна енциклопедія / Упор. О. М. Степанов. – К.: "Академвидав", 2006. 424 с.
69. Радіна Є.І. Ознайомлення дітей з працею дорослих / Виховання дошкільнят у праці. В. Нечасва. - М.: Просвещение. 2007.
70. Розумне виховання сучасних дошкільнят : методичний посібник. / Н. Гавриш, О. Брежнєва, І. Кіндрат, О. Рейпольська; за ред. О. Брежнєвої. К.: Слово, 2015. 176 с.
71. Рогальська І. П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 "Соціальна педагогіка" / І. П. Рогальська. – Луганськ, 2009. 43 с.
72. Саяпіна С. А. Публікації та дисертації вітчизняних авторів із питань виховання та навчання дітей дошкільного віку (1960 р.-поч. XXI століття). Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2016. 281 с.
73. Серветник А. Необхідний емоційний комфорт /А. Серветник // Дошкільне виховання. 1995. №3-4. С.14-15.
74. Смирнова, Е. О. Межличностные отношения дошкольников : диагностика, проблемы, коррекция / Е. О. Смирнова, В. М. Холмогорова. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2005. 158 с.
75. Смирнова, Е. О. Отношение популярных и непопулярных дошкольников к сверстникам [Электронный ресурс] / Е. О. Смирнова, Е. В. Калягина // Электронная библиотека МГППУ. URL: http://psychlib.ru/mgppu/periodica/VP031998/Sop_50.htm#hid5

76. Смольнікова Г. В. Психологічні особливості спілкування дітей в різновікових групах дошкільного навчального закладу / Г. В. Смольнікова. / автореф. дис...кнд.психол. наук 19.00.07. – К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 2008. – 23 с.
77. Стельмахович З. П. Наукові засади педагогічного процесу у дошкільних закладах / З. П. Стельмахович. К., 2000. 250 с.
78. Сучасне заняття в дошкільному закладі: навч.-метод. посіб. / за ред. Н.В. Гавриш; авт. кол.: Н.В. Гавриш, О.О. Ліннік, Н.В. Губанова. – Луганськ : Альма-матер, 2007. 496 с.
79. Теплюк А.А. Проблеми розвитку довільної поведінки дитини дошкільного віку / А.А. Теплюк // Проблема сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія: Зб. статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2013. Вип. 39. Ч.4. С. 265–271.
80. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості / Т. М. Титаренко. – К.: Марич, 2009. 232 с.
81. Українське дошкілля: Програма розвитку дитини дошкільного віку / Білан О.І, Возна Л. М., Максименко О. Л. та ін. / За аг. ред.. О.В. Низковської. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 256 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Методика «Одягни ляльку»

Обробка даних та аналіз результатів методики «Одягни ляльку»

Відзначаються наступні показники поведінки дітей, які оцінюються за відповідними шкалами:

1. Ступінь емоційної залученості дитини в дії однолітка. Інтерес до однолітка, загострена чутливість до того, що він робить, може свідчити про внутрішню причетність до нього. І байдужість, навпаки, говорять про те, що одноліток є для дитини зовнішнім, відокремленим взагалі від нього.

0 – повна відсутність інтересу до дій однолітка (не звертає уваги, дивиться по сторонах, займається своїми справами, заговорює з вихователем);

1 – зацікавлені погляди в бік однолітка;

2 – періодичне пильне спостереження за діями однолітка, окремі питання або коментарі до дій однолітка;

3 – пильне спостереження і активне втручання в дії однолітка.

2. Характер участі в діях однолітка, тобто забарвлення емоційної залученості в дії однолітка: позитивна (схвалення і підтримка), негативна (насмішки, лайка) або демонстративна (порівняння з собою).

0 – немає оцінок;

1 – негативні оцінки (лає, насміхається);

2 – демонстративні оцінки (порівнює з собою, говорить про себе);

3 – позитивні оцінки (схвалює, дає поради, підказує, допомагає).

3. Характер і ступінь вираженості співпереживання однолітку, які яскраво проявляються в емоційній реакції дитини на успіх і невдачу іншого, осуд і похвалу дорослим діям однолітка.

0 – індіферентна – полягає в байдужості як до позитивних, так і до негативних оцінок однолітця, що відображає загальну індіферентну позицію по відношенню до однолітця і його дій;

1 – неадекватна реакція – безумовна підтримка осуду дорослого і протест у відповідь на його заохочення. Дитина охоче приймає критику дорослого на адресу однолітця, відчуваючи свою перевагу перед ним, а успіхи однолітця переживає як свою поразку;

2 – частково адекватна реакція – згода як з позитивними, так і негативними оцінками дорослого. Мабуть, цей варіант реакції відображає швидше ставлення дитини до дорослого і його авторитету і спробу об'єктивної оцінки результату дій партнера;

3 – адекватна реакція – радісне прийняття позитивної оцінки і незгоду з негативною оцінкою. Тут дитина прагне захистити однолітця від несправедливої критики і підкреслити її достоїнства. Цей варіант реакції відображає здатність до співпереживання і вмінню порадити за іншого.

4. Характер і ступінь прояву соціальних форм поведінки в ситуації, коли дитина стоїть перед вибором діяти «на користь іншого» або «в свою користь». Якщо дитина робить альтруїстичний вчинок легко, природно, без найменших вагань, можна говорити про те, що такі дії відображають внутрішній, особистісний шар відносин. Коливання, паузи, відтягування часу може свідчити про те, що дитина намагається себе самотійно заставляти, не маючи певного мотива.

0 – відмова – дитина не піддається ні на які вмовляння і не поступається однолітцю своїх деталей. За цією відмовою, мабуть, варто егоїстична спрямованість дитини, її концентрація на собі і на успішному виконанні дорученого завдання;

1 – провокаційна допомога – спостерігається в тих випадках, коли діти неохоче, під тиском однолітця поступаються свої деталі. При цьому вони дають партнеру один елемент композиції, явно чекаючи подяки і підкреслюючи свою допомогу, свідомо розуміючи, що одного елементу

недостатньо, і провокуючи тим самим наступну прохання однолітка;

2 – прагматична допомога – в цьому випадку діти не відмовляються допомогти однолітку, але тільки після того, як виконають завдання самі. Така поведінка має явну прагматичну орієнтацію: оскільки ситуація містить змагальний момент, вони прагнуть насамперед виграти це змагання і лише за умови власної перемоги допомогти однолітку;

3 – безкорислива допомога, не передбачає ніяких вимог і умов: дитина надає іншому можливість користуватися всіма своїми елементами. В деяких випадках це відбувається на прохання однолітка, в деяких — за власною ініціативою дитини. Тут інша дитина виступає не стільки як суперник і конкурент, скільки як партнер.

Рівень розвитку позитивних відносин за поведінковим критерієм визначається за сумою балів:

0 – 4 бали – низький;

5 – 9 балів – середній;

10 – 12 балів – високий.

Результати дослідження рівня сформованості позитивного ставлення дітей середнього дошкільного віку за когнітивним критерієм.

Результати дослідження сформованості позитивних взаємин за методикою "Картинки"							
№	ПП	1	2	3	4	Сума балів	Рівень розвитку
1	Софія А.А.	1	1	1	1	4	Середній
2	Іван Б.А.	1	0	1	1	3	Середній
3	Костя В.Р.	1	1	1	2	5	Середній
4	Марія В.К.	0	0	0	1	1	Низький
5	Соломія Л.А.	1	2	0	1	4	Середній
6	Павло Г.В.	0	1	0	1	2	Низький
7	Родіон І.Г.	1	1	2	1	4	Середній
8	Кирил С.С.	0	2	1	1	4	Середній
9	Поліна С.А.	1	0	0	0	1	Низький
10	Мирослава Г.	0	1	1	0	2	Низький
11	Сергій К.П.	2	1	1	2	5	Середній
12	Аріна С.С.	1	2	2	1	6	Середній
13	Микола М.С.	1	0	1	1	3	Середній
14	Ліза Н.А.	0	0	0	1	1	Низький
15	Ева П.Б.	2	1	1	1	5	Середній
16	Данило В.Д.	1	0	0	1	2	Низький
17	Дмитро М.О.	2	2	1	0	5	Низький
18	Марина В.К.	1	0	0	0	1	Низький
19	Аліса П.К.	2	0	0	0	2	Низький
20	Філіп Ш.А.	2	1	0	2	5	Середній

Результати дослідження рівня сформованості позитивного ставлення у дітей середнього дошкільного віку за емоційним критерієм

Результати дослідження сформованості позитивних взаємин за методикою "Незакінчені історії"												
№	ПП	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Сума	Рівень розвитку
1	Софія А.А.	2	1	2	0	0	0	2	1	0	9	Середній
2	Іван Б.А.	2	2	2	1	1	2	0	1	0	11	Високий
3	Костя В.Р.	2	0	0	0	1	1	0	0	1	5	Середній
4	Марія В.К.	0	0	0	2	0	0	0	1	0	3	Низький
5	Соломія Л.А.	1	0	0	2	2	0	1	1	0	7	Середній
6	Павло Г.В.	0	1	0	2	0	1	0	0	0	4	Низький
7	Родіон І.Г.	0	2	2	0	0	1	1	0	2	8	Середній
8	Кирил С.С.	1	0	0	2	0	0	0	0	2	5	Середній
9	Поліна С.А.	1	1	1	0	0	0	1	0	1	5	Середній
10	Мирослава Г.	1	0	0	2	0	0	0	2	0	5	Середній
11	Сергій К.П.	2	0	0	2	0	1	1	0	0	6	Середній
12	Аріна С.С.	2	2	0	1	2	2	0	2	0	11	Високий
13	Микола М.С.	2	1	1	0	2	0	0	0	1	7	Середній
14	Ліза Н.А.	1	0	1	2	2	2	0	0	0	8	Середній
15	Ева П.Б.	1	2	0	0	0	1	1	0	0	5	Середній
16	Данило В.Д.	1	0	0	0	1	0	0	0	1	3	Низький
17	Дмитро М.О.	0	0	1	1	0	0	0	1	1	4	Низький
18	Марина В.К.	0	0	0	0	1	0	0	1	0	2	Низький
19	Аліса П.К.	2	0	0	0	1	2	0	2	0	7	Середній
20	Філіп Ш.А.	2	0	0	0	2	0	1	1	0	6	Середній